KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XII-ik évf. Majus, Junius, 1877. 3-ik füzet.

A MESSIÁSI REMÉNY.

SIMÉN DOMOKOSTÓL.

A héber népnek különös fogalma volt Jehováról. E fogalom egyszerre universalis és particularis volt. S e két sajátság oly benső ellentmondást alkotott, a melyet csak a sok istenség álláspontján lehet megfejteni, de a monotheismus eszméjében logikailag nem gondolható.

A héber felfogás szerint Jehova az egész világ teremtője, ura és kormányzója (Universalismus). Azonban kiválólag mégis Izrael Istene (2 Móz. 20, $_{2}$), ura és törvényadója (1 Sám. 8, $_{7}$). Ézsa. 33, $_{22}$. 5 Móz. 33, $_{5}$.). Izrael az ő kiválasztott népe (3 Móz .20, $_{24}$. Ézsa. 65, $_{9}$.), fia (2 Móz. 4, $_{22}$), első szülötte (Hós. 11, $_{1}$. Jer. 31, $_{20}$.). Mint atya különösen a héber nemzetet szereti, arról gondoskodik, ával tudatja a maga akaratát és azt lelkesiti, inti, buzditja prófétái által az ő akarata teljesitésére (Particularismus. Mal. 3, $_{17}$. Zsolt. 103, $_{13}$. 2 Móz. 4, $_{22}$.).

Ez urat, törvényadót és kormányzót a héber nép a legszentebb, legtökéletesebb lénynek képzelte. Azonban e tökéletes lényről, a zsidó állam eme kormányzójáról, királyáról alkotott fogalmának soha sem felelt meg teljesen a valóságban a theocratia jelen, külső alakja. Particularis szempontból azért nem, mert a Jehova ismerete, tisztelete és imádása nem volt átalános, mindig volt bálványozás az országban. Politikailag és physikailag sem volt boldog a nemzet és az egyesek. Universalis szempontból pedig annál kevésbé felelt meg. Igen természetes volt tehát, s ezt mintegy benső szüksége szülte, hogy egy jobb, boldogabb kor és állapot iránti remény ébredett a nép lelkében, melynek tárgya az Isten eszméjének megfelel.

E remény eredete már a fogság előtti időkbe felnyulik. Tárgya egy eszményi, és a Jehova tökélyeinek a realis theocratiánál megfelelőbb theocratia eszméje volt. E remény szerint Jehova az

egyesek és a nemzet minden szükségeit, igényeit kielégitő oly bol- dog állapotot hoz létre a maga kiválasztott népe közt, a melyben a nemzet szabad, független, hatalmas, a birodalom kiterjedt, ter- mékeny lesz, a csapások megszünnek, ellenségeiket legyőzik, Jeho- vát minden nép teljesen megismeri és tiszteli, s tökéletes földi és politikai boldogság lesz osztályrészök.

Ez eszményi theocratia eszméjén alapul a messiási remény.

A zsidók eleinte azt hitték, hogy e boldog állapotot egyene- sen Jehova valósitja meg. Később Zsolt. 2, $_{2}$. Dán. 9, $_{25}$. $_{26}$. nyo- mán e hiedelmök oda módosult, hogy Jehova azt az állapotot egy hatalmas erővel felruházott képviselője, egy király által hozza lét- re. E képviselőt a királyoknál szokásban levő felkenetés után hé- berül מָשִׁיחַ-nak, arámi nyelven מְשִׁיחָא-nak görögösen Μεσσίας- nak, a LXX forditás szerint Χριστός nak nevezték. A m e s s i á s alatt valóságos földi királyt értettek (1 Sám 9, $_{16}$. 16, $_{12}$. $_{13}$. 1 Kir 1, $_{34}$. 2 Kir. 11, $_{12}$. 23, $_{30}$. Zsolt. 2, $_{2}$.). Ezsaiás 45, $_{1}$-ben a mes- siás alatt Cyrust, Dániel 9, $_{26}$-ban Seleucus IV. Philopatort érti Egyébiránt a m e s s i á s szót nemcsak királyokra alkalmazták, ha nem a főpapra (2 Móz. 29, $_{7}$. 3 Móz. 8, $_{12}$), a közönséges papok- ra 2 (Móz. 40, $_{15}$.), sőt a prófétákra is (1 Kir. 19, $_{16}$. Zsolt. 105, $_{15}$.)

A zsidó nemzetnek egy eszményi theocratia iránt alkotott re- ménye soha sem valósult és nem is fog valósulni; de valósult a rea- lis theocratia álláspontján; valósult különösen a keresztények Krisz- tusában egy a zsidó nemzet particularis felfogásán feljülemelked- tiszta vallaserkölcsi messianismus értelmében. Ugyanazért a keresz- tények messiási nézeteinek történetét a zsidó nemzet messiási re- ményének tárgyalásánál ki nem hagyhatjuk, együtt kell felmutatnunk

*

* *

A messiási eszme alakja a különböző időkben különböző mó- dosulásokon ment át. E módosulásra béfolyt az a haladás, a melyet a zsidó nemzet a syriai vallások hatása ellenében a Béthelben és Dánban felállitott arany borjuk tiszteletétől a tiszta Jehovismusig tett. Béfolyt a theocratia realis alakjával való elégedetlenség. Bé- folyt a pátriárkák, Mózes, Dávid és Salamon alatti dicső időkre va- ló emlékezés, s ennek nyomán amaz eredeti boldog és dicső napok viszszatérte utáni esengés, a melyek annál tisztábbaknak és fénye- sebbeknek tetszettek előttök, minél meszszébb távozott tőlük a nép minél több száz esztendő esett a jelen és az eszményi mult közé

s minél sanyarubb volt Izrael sorsa. Béfolyt különösen a zsidók és keresztények dogmai felfogása.

A keresztényeket félrevezette a szent irásnak allegoriai magyarázata, az ó testamentumi jóslatok egymáshoz, vagy Jézushoz való viszonyának kellő nem ismerése. Innen származott az, hogy ők az ó testamentumi jóslatokat, azok minden viszonyát, leirását Jézusra alkalmazták. Tagadhatatlan, hogy Jézus az ó testamentumi próféták által ohajtva várt és megjósolt szabaditó gyanánt lépett fel hazájában. Ő látta a nyomort, a mit némelyek okoztak, mások szenvedtek. Látta, hogy a külső szabadságot a félelem, a gondolat szabadságát pedig áltanok nyügözik le. Látta, hogy a szeretet helyén az önzés, az erkölcsiség helyén a lesülyedés ül diadalt. S e szomoru kép arra a határozatra inditotta, hogy szabaditónak lépjék fel. Ámde az általa elfoglalt álláspont különbözött a prófétai jóslatokban a messiásnak kijelölt hivataltól és állásponttól. Jézus nemzetének külső, politikai nagyság, fény, hatalom és physikai boldogság utáni epekedését, ábrándjait teljesen mellőzte. A nemzet külboldogságára és külső szabadságára vonatkozó prófétai jóslatokat vallás-erkölcsi szellemben fogta fel, s nem egy fényes külső királyság, hanem egy vallás-erkölcsi életközösség, benső szabadság, s ez által magasabb szellemi boldogság megalapitója kivánt lenni. És azt meg is alapitotta. Csakhogy nemzete felszabaditására irányult törekvésében a szabadság számára nem kivül keresett termő földet, a lelket szemelte ki az igazság, szabadság és szeretet számára, ezt mondván: a z é n o r s z á g o m n e m e v i l á g b ó l v a l ó. Ide hintette el az égi magot, a szeretet, s az eddig még nem hallott igazságok napját deritette rá. E nap sugarainál felmelegült a sziv, felébredt a szeretet, a mely ott kezdődik, a hol a jog végződik, s felolvadt az ember benső erkölcsi méltóságának érzete.

Ilyen formán Jézus a prófétákat vallás-erkölcsi tekintetben messze túlszárnyalta. S miután azoknak a külboldogságról adott leirásain feljülemelkedett, ennélfogva a próféták előtt Jézusnak történeti személye egyátalában nem lebeghetett, hanem csupán egy eszménykép, a melyet nemzetök szeretete eléjök varázsolt. Ennek feltevése ellenkeznék az ó testamentumi jóslatok valódi viszonyaival, s a tények kétségbevonhatlan történetével és logikájával.

Azonban miután egy messiás kül és belviszonyai az ó testamentumban tényleg meg voltak jósolva, innen már az apostolok, ko-

ruk nézeteihez ragaszkodva, Jézus életére igyekeztek magyarázni az ó testamentumi jóslatokat, a melyeket ők néha az öszszefüggésre és azok historico-grammatikai jelentésére való tekintet nélkül allegoriailag magyaráztak. Ilyen módon az illető ó testamentumi helyeket Jézusra magyarázták, s némely dolgokat és egyéneket Jézus előképeinek néztek (Róm. 5, $_{14}$. Ján. 3, $_{14}$.).

Az apostoloknál és az új testamentumi iróknál tovább mentek e tekintetben a későbbi keresztények. Ők még más ó testamentumi helyeket is ráalkalmaztak Jézusra a contextus ellenére, s azokat reá vonatkozó jóslatoknak és előképeknek tekintették. Kevesen szólaltak fel az ó testamentum ellenében igy elkövetett nyilvános erőszak ellen. Ilyen volt Mopsuesti Tódor, az ántiókiai iskola növendéke, a ki határozottan kijelentette, hogy az állitólagos messiási zsoltárok zsidó királyokról szólnak. Ilyen volt a reformátiókor Servet Mihály, a ki a S. Pagninus bibliájához adott jegyzeteiben kimutatta, hogy a szokott prófétai helyeket nem lehet egyenesen a messiásra alkalmazni, csak másodrendü értelemben. Őt követték az arminiánusok, Grotius, Clericus, s a mult században a deisták és rationalisták. Végre egyes jelesebbeknek sikerült a mult száz végén és a jelen elején, a mult idők rosz exegesise és ihletési elmélete alól kiszabadulva, a történelmi birálatot feleleveniteni. Azóta kellő méltatást és világitást nyert a messiási eszme az orthodoxia túlcsapongásai ellenében.

Ezek előrebocsátása után vegyük fel a messiási eszme fonalát ott, a hol először feltünik, s szorosan megtartva a történeti egymásutánt, kövessük nyomról nyomra a héber nemzet iróinak müveiben addig a pontig, a hol a keresztények közt a párusia hitével öszszefoly.

A messiási eszme története

1.) A pátriárkáktól a 9-dik száz végéig.

A messiási eszmét hiában keresnők az őskor mondáiban, a Mózes és a birák korában. A három első király idejében sem akadunk nyomára. Csak a meghasonlás után lehet kimutatni az eszményi istenuralom eszméjének eredetét.

A persa korban létrejött eredeti iratok előadása szerint Mózes volt a valódi istenuralom megalapitója. Ő viselte Jehovának képét nemzete előtt, s mint ilyen, megtartotta magának a politikai uralmat a nép felett. Ellenben az egyházi és vallási ügyek

vezetését az Aron főpapsága alatt álló levitákra bizta, a kiknek legfőbb törekvésök oda irányult, hogy papi aristokratiává legyenek, a legfőbb theocratiai hatalmat kezökbe keritsék. Innen már a birák korszaka végén Éli és Sámuel egyszerre főpapok is birák is voltak.

A mintegy két száz évre terjedt birák korszaka alatt sem a rokonság, sem a vallási tudat nem tudta egységre, öszszetartásra birni a zsidókat. Mindenki azt tette, a mit tetszett, védelmezte magát, a hogy tudta, s bálványkép, vagy terafim alakjában imádta Jehovát.

Végre a nép politikai szükségtől kényszeritve királyt választott magának daczára a Sámuel ellenkezésének, a ki ez által magára és fiaira nézve veszélyeztetve látta a birói és főpapi hatalmat, a mi eleinte a királyok kezében öszszpontosult, a kik kezdetben papi tisztet is teljesitettek. Később a papi teendők viszszamentek a papság kezébe, s a király ismét azzá lett, a mi Mózes volt, Jehovának helyettese, képviselője a zsidó nemzet előtt.

A zsidó nép a sinai félszigeten való vándorlása alatt törzsekre oszolva élt, minden figyelmét nyájainak legeltetése vette igénybe. A birák korában a honfoglalás és letelepedés, s az elfoglalt terület megvédése foglalta el. A három első király, különösen Dávid és Salamon alatt pedig a zsidó állam külfénye, nagysága és hatalma kötötte le figyelmét. Eszébe sem jutott senkinek egy jobb jövő várása. Hiszen nemzeti büszkeségét teljesen kielégitette, sőt nyomoru sorsát is enyhitette az a fény és dicsőség, a mit a Dávid és Salamon uralkodása nyujtott.

Igen természetes tehát, hogy a messiási eszmét a 9-ik száz előtt a zsidóknál feltalálni lehetetlen.

2.) A 9-ik száz végétől az assyr korig.

A kilenczedik száztal megnehezül az idő a zsidó nemzet felett. Salamon halála után a nemzet meghasonlik, a Dávid által alapitott fő hatalom elvesz, a birodalom két részre oszlik, s mindenik külön királyt választ magának. Már magában e meghasonlás elég bánatot okozott a honfi kebelnek. De mindez csak kezdete volt a nemzetet ért csapásoknak. Nem sokára az ammoniták és moábiták elszakadtak Izraeltől, s az edomiták Judától. Damaskus növekedő hatalmával fenyegette északot. A jeruzsálemi templom ellenében Béthel magaslatán templomot állitott fel Jeroboám,

s beléje arany bikát helyezett Jehova tiszteletére. Majd Sisak egyptomi király, hogy Juda királya ellenében a Jeroboám uralmát biztositsa, bétört Judába, s Jéruzsálemből a templom és király palota kincseit elvitte. Majd meg az arab törzsek háborgatták Roboámnak unokáját. E mellett az idegen vallások terjedtek mindenfelé. A nép Ástárté képeket állitott fel, s Jéruzsálemben és Samariában templomot épitett Baalnak. Jehu, Izrael királya, Judára tört. A nemzetet polgárháboru dúlta, az országot külellenség háborgatta, sáska, szárazság és éhség pusztitotta.

Nem csoda tehát, ha ennyi csapás, ennyi nyomor láttára és érzetére a honfi sziv feljajdult, elkeseredett, s az elmult dicső napok emléke egy jobb jövő iránti reményt ébresztette fel a jobbak keblében, és a prófétákat valamint a királyok despotismusa, ugy a bálványimádás ostorozására lelkesitette. Azonban e korban még nem személyesitik a messiást. Csupán egy képzelt eszményi boldogságról álmodozik a nép, a melyet maga Jehova hoz létre, a ki saját népe és az idegen népek felett itéletet tart.

3.) Az assyrok kora.

A 9-ik száz végével már történeti alapra lépünk az ó testamentumi irókra nézve. A következő százban nevezetes forduló pont áll bé a zsidóknál, a mely őket az előázsiai népélet kapcsába belévonja. Izrael országa lehanyatlik ugyan az assyr hatalommal valói küzdelemben; de a prófétai szemlélődés új elemet nyer a világtörténeti mozgalmak által, s Jehova és az ő népe közti viszony theocratikus vizsgálásának köre tágasodik. E korban az eszményi theocratia iránti remény már elevenebb. A nép elgondolta a királyság alatti valódi theocratiát *), s a mi abban szép és boldogitó volt, azt fokozott mértékben vitte át egy eszményi theocratiára. Mint hogy pedig szerinte a birodalom a Dávid és Salamon idejében érte el a maga fénykorát, a normális állapotot, ennélfogva csupán Dávid családját tartotta legitimnek, ennek viszszatértétől tette függővé azt, hogy a meghasonlott két ország egyesül, a foglyok nemsokára haza jőnek, a bálványimádás eltöröltetik, s Izrael uralma szomszéd népekre is kiterjed.

---

*) A valódi theocratiában a politikai dolgokban Jehovának képviselői voltak a királyok, az egyháziakban a papok, a bensőbb és magasabb vallásiakban a próféták. Mindeniket bizonyos szertartás szerint kenték fel.

Igy Amósnál (822—761) az eszményi boldog állapotot mindenféle baj előzi meg 1—2, $_3$.), a pogányok és judabeliek fogságba esnek, büntetést szenvednek. (9, $_9$. $_{10}$.). Ámde Jehova a kegyeseket megmenti. A theocratiában helyreáll az a normalis állapot, a mely a dávidi dynastia legvirágzóbb korában volt. A két ország egyesül egy dávidi fejedelem alatt (9 $_{9-12}$), az ország termékeny lesz (9, $_{13}$.), a foglyok haza jőnek és többé el nem vitetnek (9, $_{15}$.).

Hóséás szerint a fogság után következő napokban a nemzet jobb sorsban részesül. Izrael és Jehova közt kölcsönös szeretet és hűség lesz. A nép tisztán megismeri Jehovát, s az izraeliták Isten népének neveztetnek (2, $_{21-22}$.). Izrael országa nagyra terjed, mint Dávid alatt volt, a nép megszaporodik, az ég és föld újra gyümölcsöt teremnek.

Zakariás (9—11 fej. szerzője 770—740 közt) prófétánál a foglyok Assyriából hazatérvén, Jehova utjában járnak. Erre szelid és békés uralom következik, mialatt a filisteusok is Jehovához fordulnak (9, $_6$. s köv.). Az eszményi állapot közvetlen előidézője, a szegelet kő Judeából származik (10, $_4$.) a Dávid családjából. Sion királya lesz és a hadsereg élén fog állani.

Mikeás szerint bár Isten a két fővárost és a két birodalmat elpusztitja (1, $_{6-8}$. 3, $_{12}$.), mindazáltal Jehova a büntetés végével népének megbocsát a pátriárkáknak tett eskü következtében (7, $_{20}$.). A szétszórt nép egyesül, a foglyok haza jőnek, az ellenséget legyőzik, s a Dávid családjának régi uralkodása megújul a Sionon. A bálványozás eltöröltetik, Jehova ismerete sok nép közt elterjed, s Izrael az ő Istenének nevében jár örökké (4, $_5$.).

Ézsaiásnál (759—710 körül) mindenféle baj, különösen háboruk előzik meg a képzelt boldog állapotot. Ámde a nép megtér, a hadi foglyok hazatérnek (11, $_{11-12}$.), a két ország egyesül. A Dávid családjából egy férfi áll elő, a kin Isten lelke megpihen, isteni erővel lesz felruházva, hős tetteivel Istent képviseli e földön, s ezért Isten fiának is neveztetik. E hős Jehova által segitve az északi törzsekre is üdvöt áraszt, zsákmányt osztogat és békében uralkodik örökké (2, $_4$. 9, $_{6-8}$. 11, $_{6-8}$.). E boldogságban azonban nemcsak Izrael és Juda osztozoak, nemcsak Palestina lesz szent (4, $_3$. 11, $_9$.), hanem minden nép elismeri Jehovát (2, $_3$.), még Egyptomban is lesz oltára.

Ezsaiás, Zakariás és Mikeás Istennek a tökéletes theokratiában levő képviselőjét különös erővel felruházottnak képzelték. A birodalom tökélyére nézve azonban eltérnek egymástól. Zakariás a birodalomnak Dávid alatti állapotát az eszményi theocratia mintájának tartja, a melynek királya is majdnem olyan lesz, mint Dávid, csak békésebb és vitézebb. Ellenben Ezsaiás és Mikeás az eszményi theocratiát Jehova tökélyéhez mérik. Határait azonban nem terjesztik túl a Dávidén, sőt Mikeás csak Judára és Efraimra szoritja.

Egyébiránt ugy látszik, hogy e korban a személyes szabadító még csupán járulék s nem szoros alkotó része volt a theocratiai reménynek. Innen van, hogy a későbbi próféták a személyiséget ismét elejtik és az eszményi állapot létrejöttét egyenesen Jehovától várják.

E korban a zsidók az idegen népekkel érintkezésbe jővén, át kezdették látni, hogy a pogányoknál is van vallás és erkölcs, s addigi kizárólagos álláspontjukból kibontakozva kezdettek némileg felemelkedni az egyetemesség szinvonalára.

4.) A kaldei kor.

Midőn a kaldeabeliek Judeát elfoglalták, s Jéruzsálemet a templommal együtt 588-ban elpusztitották és a népet a babyloni fogságba vitték, az eszményi birodalom eszméje ismét egész erővel felmerült, s ez eszményi boldog állapotot közvetlen eszközlő személyes király várása még jobban előtérbe lépik az e korban élt prófétáknál, kivéve Abdiást, Zakariás 12—14 fejezetei szerzőjét, Ézsaiás 24—27 fejezeteinek szerzőjét, kiknél személyes közvetitő nincs. Az assyr kor universalismusa e korban is megmaradt, valamint megmaradt az ingadozás is arra nézve, hogy amaz eszményi állapotot egyenesen Jehova idézi-e elé, vagy egy dávidi származású király. Igy

Jeremiásnál (627-től) miután a zsidó nép és Juda ellenségei a babyloni fogságban büntetésöket elveszik (9, $_{24-26}$. 12, $_{14}$.), a foglyok hazatérnek és örök béke lesz, a két birodalom egyesül, Izrael és a többi népek Jehovát imádják s erényesen élnek a Jehovával való szövetség értelmében (3, $_{16-19}$).

Zakariás 12—14 fejezetei szerzőjénél Jehova a szent föld lakói segélyével legyőzi a zsidó nemzet elleneit. Alatta a gyengék olyanok lesznek, mint Dávid, és a Dávid háza, mint egy vezérlő angyal. Ekkor béke lesz Jeruzsálemben (14, $_{16}$.). A hideg és me-

leg, *a nap és éj nem váltakoznak, hanem estvének idején világosság támad, Jéruzsálemből élőviz indul ki* keletre és nyugotra, hogy az országot folytonosan nedvesitse, a mely oly sok szárazságot szenvedett (14, $_{10}$.). A legyőzött pogányok kincse Jéruzsálemé lesz (14, $_{6-8}$.).

Ugyanekkor Jehova kiönti az ő lelkét a Dávid házára és Jéruzsálemre. Ez új szellem eltörli az eddigi tisztátalanságot (13, $_{1}$.), a bálványozás és kuruzslás megszünnek. Jehovát minden nép királyának ismeri és imádja (14, $_{9-16}$). A Jehova napja ismeretlen ugyan, de hamar eljön.

Abdiás szerint az Ur napja hamar eljön minden népre. A büntetés különösen Édómot fogja érni. Az egyesült Juda és Izrael meggyőzi Edómot, a filisteusokat és főniciabelieket, s Jehova ismét király lesz az ő országa felett. A Sion hegye Jehovának lesz szentelve; de ide csak olyan léphetik bé, a ki Jehovát tiszteli.

A fogság alatt, különösen a fogság után egy új eszme, a halottak feltámadásának eszméje tűnik fel a zsidóknál, s gyakorol nagy béfolyást a messiási várakozásra. Ez eszme első csirája már *Esaiás* 24—27 fejezetei szerzőjénél észrevehető. Szerinte Jehova a zsidókat megbünteti a vele kötött szövetség megtöréséért. E büntetés azonban a zsidók elleneit is eléri, valamint eléri a magaslatokon levő hatalmakat, a babyloniak csillag- és védő hatalmait. A büntetés alól kevesen menekülnek meg. Utána pompás állapot következik. Ez állapotot közvetlenül Jehova hozza létre (26, $_{11}$. s köv.). Ő vezérli haza a foglyokat (27, $_{11}$. $_{12}$.). Ő törli le a könyeket. Minthogy pedig a foglyok közül sokan idegen földön haltak el, a próféta reményli, hogy a halottak feltámadnak, a halál megszűnik (25, $_{8}$. Ez eszme rokon a parsismussal, a hol Áhrimán legyőzése után többé nem lesz halál). Az ellenség többé fel nem támad (26, $_{14}$.). A nép elszaporodik, béke lesz. Sionon Jehova uralkodik, s előtte a nap és hold megszégyenülnek (24, $_{23}$.). Valamint a zsidókban, ugy a pogányokban is igazság és hűség lakoznak.

Ezekielnek (593-tól) jóslata lényegileg megegyezik a Jeremiáséval. Szerinte a kik megjavulnak, hazatérnek a fogságból. Ekkor új, örök szövetség jön létre Jehova és népe közt (37, $_{26-28}$.). Jehova új szivet és lelket ad népének és köztök lakik. Az ország termékeny és az ellenséges népektől, valamint a ragadozó állatoktól ment lesz (28, $_{25}$. $_{26}$. 34, $_{8-15}$. $_{28-31}$.). Itt már a közvetitő egy ember a Dávid családjából (34, $_{23}$. $_{24}$. 37, $_{24}$. $_{25}$.). Ez uralkodik örökké az egyesitett Juda és Izrael felett.

Joelnél az eszményi boldogság kiváló tárgya a judabeliek. Szerinte Jehova saját népének védője, megszentelője, a ki itéletet tart a zsidó nemzet ellenei felett. Jehova népére áldást áraszt (3, $_{2-5}$. 4, $_{1}$. $_{2}$. $_{17}$.), s lelkével oly magas fokra emeli a zsidóknál a vallási ismeretet, hogy miként a próféták, a nép is látások által tökéletesen megismeri (2, $_{27-32}$.) Jehovát.

A babyloni fogság vége felé, midőn Cyrusnak egymást követő diadala a népben a közeli szabadulás reményét költötte fel, a nemzeti üdv öntudata a legnagyobb tökélyre emelte a theocratiát a zsidóknál. Mutatja ezt Pseudo-Ézsaiásnál a *Jehova szolgájának szenvedéseiről* szóló nézet, a mely az ó testamentumban a megváltás és szabadulás várását fejezi ki. Már Jeremiás teljesen függetlennek mutatta fel a vallási érzelem bensőségét a csupa külső formáktól, s az élet forrásául egyedül Jehovát állitotta fel, ki népével új szövetséget, a sziv szövetségét köti meg, azt is megjósolván, hogy Jehova szolgája megszabadul. E szabadulásra

Ézsaiás (44—66 fej.) szerint büntetésnek kellett következni a bálványozásért. Nála a Jehova büntető eszköze Cyrus, a ki ha nem ismerte is Jehovát, mindazáltal mint az ő felkentje (messiás, Ézsa. 45, $_{1}$.) az ő szellemében müködött (45, $_{4}$. s köv.). Ez eszköz által a nép kiszabadul a börtönből. Jehova haza vezeti népét. Lelkét kiönti reája, s minden nép, sőt még Babylon is (60, $_{14}$.), Jéruzsálembe menyen Jehovát imádni.

Midőn a fogoly próféta ily reményeket hirdetett a számüzötteknek, méltán nevezte magát *Isten felkentjének* (61, $_{1}$.), kin Jehovának lelke megpihen. Az ó testamentum átalában Isten felkentjeinek nevezi azokat, a kik Jehovát a népnél képviselik, legyenek azok papok, próféták, vagy királyok. Sőt Habakuk 3, $_{13}$-ban magát a népet Isten felkentjének nevezi.

Itt tehát a *messiás* elnevezés csak concretabb kifejezése ama theocratikus eszmének, a mely a zsidó nemzeti öntudat történeti tartalmát tette. S ha a theocratiai szellem képviselőit képes értelemben Jehova felkentjeinek nevezik, ez alatt szoros értelemben csak a nép magasabb eszményi fogalmát lehet érteni, a mely valódi rendeltetésénél fogva Jehova céljainak előmozditója. Hasonló értelemben nevezték a zsidó népet *Jehova fiának* (Hós. 11, $_{1}$. Jer. 31, $_{9}$. $_{20}$. 2 Móz. 4, $_{22}$.), *Isten szolgájának* (Ézsa. 52, $_{13}$. — 53, $_{12}$.), kit Ezsaiás szenvedőnek mutat fel. Igy nevezi magát Ezsaiás (43, $_{10}$. $_{21}$. 44, $_{26}$. 50, $_{1}$. 60, $_{1}$.), mint a ki az isteni akaratnak, vagyis a nép hivatásának organuma.

5.) A persa kor (536—333).

E korban a messiási remény majdnem ugyanaz, a mi fennebb. Igy a

Haggeus próféta szemei előtt a templom volt minden. Jóslata főleg a templomra és annak bevégzése utáni időre vonatkozik, a mely pompára nézve a régit feljülmulja. Jehova az eget és földet megrázza (2, $_{6}$. $_{21}$.), a népek és birodalmak zavarba jőnek (2, $_{7}$. $_{22}$.); s kincseiket Jéruzsálembe hozzák (2, $_{8}$.). De Zorobábel megmarad és Jéruzsálemben béke lesz.

Zakariás 1—8 fejezeteinek szerzője is a templomra és az új Jéruzsálemre irányozza minden reményét. Szerinte az idegen földön levő zsidók mind hazatérnek (2, $_{10}$. 8, $_{7}$. $_{8}$.). E sok népet azonban Jéruzsálem nem foghatja bé, ki kell terjesztetnie. S mindezt Jehova saját szolgájával, a *csemetével* (3, $_{8}$. 6, $_{12}$. $_{13}$.), Zorobábellel (4, $_{9}$.) hajtja végre, a kit a Dávid családjából származottnak tartottak. A

Malakiás idejében a nép már anynyira kifáradt a birodalomnak a dávidi dynastia általi helyreállitása várásában, hogy végre bihetetlennek tetszett előtte annak elérhetése. Ismét Jehovához tért viszsza, s neki kezdette tulajdonitani az eszményi állapot létrehozását. Csakhogy ezt Jehova nem éppen közvetlen eszközli, hanem *követet* ((מַלְאָךְ)) küld előre, a ki az ő jövetelét előkészitse, s a népet elkészitse arra, hogy Jehova vele új viszonyba lépjék. E követ Ilyés lesz (4, $_{5}$.).

E kor költői müveiben kevés vonatkozást látunk a messiásra. Eltekintve az *énekek énekétől*, a melyből csak erőszakosan, az allegoria segélyével lehet kimagyarázni, a mit a rabbik és ker. theologusok akarnak, *Jóbnál* a szabaditó egyenesen maga Jehova.

A zsoltárokban már több vonatkozást láttak a theologusok. Az általok messiásiaknak nevezett zsoltárok kétfélék:

1-ör olyanok, a melyek határozottan eszményi theocratiára vonatkoznak, minden személyes képviselő nélkül. Ezek szerint Sionból minden népre kiterjed Jehova tisztelete. 22, $_{28}$. s köv. 87. 102.

2-or olyanok, a melyek egy theocratikus király eszméjét rajzolják, s annak felléptét a jelenbe helyezik. 2. 45. 72. 110.

Hogy ezek egy történeti királyra vonatkoznak, mutatja az, hogy a költő 2-ik és 3-ik személyben lépteti fel és beszélteti (45, $_{1-10}$. 110. 2. 72.); hogy a költő müvének alapjául mult eseményeket veszen fel; és az eszményi vonások egy tökétetes királynak

nem felelnek meg. Mutatja továbbá az, hogy a király természete tisztán emberi, és olyan, a kit Jehova helyettese gyanánt ültetett a trónra.

6.) **A görög és syr uralom.** (Kr. e. 333—142.).

E kor messiási nézetét a szabadságharcz előtti időből a particuláris szellemü és Kr. e. 133 körül irt Sirák könyve tünteti fel. E könyv szerint a pogányok büntetést szenvednek (32, $_{18}$. $_{19}$. 33, $_{1}$.), a szétszórt zsidók egyesülnek (33, $_{11}$.) és Izrael örökké fennáll. Szerzője személyes messiást nem emlit.

A szabadságharcz alatti nézeteket már a Dániel neve alatti apocalyptikus irat, s az Énók és Sibyllák könyvei tűkrözik viszsza leghivebben. A Dániel szerzője müvét Kr. e. 164-ben irta, az Antiókus Epifánes halála évében. Az akkori nehéz idők, az igaz zsidóknak üldöztetése, a templom megfertőztetése és az áldozatnak 3$^1/_2$ évre való megszünte újra élénk reményt ébresztett a népben egy jobb jövő iránt.

Dániel szerint a négy világállam után, u. m. a káldei, méd, perzsa és görög államok után a messiási birodalom következik az Antiókus E. halála után. Ekkor Isten szent birodalmat állit fel az ő népének. Mindenki szolgálni fogja őt (2, $_{44}$.). Ezt azonban Jehova Mihály árkangyal által viszi végbe.

Egy káldei nyelven irt darabban (7, $_{13}$. $_{14}$.) a közvetitő ember fia lesz, a kinek dicsőség, nagy uraság és örök királyság adatik.

Az eddigi korszakok nézeteinek vizsgálása oda mutat, hogy a zsidó nép a jelenkor nehéz helyzetéből, viharaiból, fájdalmas jelenségeiből egy boldogabb jövőre irányzott reménynyel igyekezett kibontakozni. Azt is láttuk, hogy az ó testamentum különös küldetéssel biró messiásról semmit sem tnd. Azt csak oly képviselőnek tekinti, a ki Isten lelkével van felruházva. A messiásnak a későbbi judaizmusban átalánossá vált jelentése a Zolt. 2, $_{2}$. és Dán. 9, $_{25}$. $_{26}$-nak téves értelmezéséből van véve, mely utóbbiban a Krisztus fejedelem alatt sokan a messiást értették, holott szerző szerint az Cyrus volt, ki Jéruzsálem elpusztitása után 50 évvel Babylon ellen ment.

Az ó testamentumi eszményi theocraticus reménynek tehát a későbbi messiási reménynyel semmi köze nincs, s csak egy jobb jövő várására szoritkozik. A nemzet a csapások közepette, különö-

sen a fogság után teljes reménynyel pillantott a jövőbe. Azt hitte, hogy a Dávid és Salamon alatti fényes idő viszszatér, a számüzöttek hazajönek, a nemzet egyesül, boldog, hatalmas és nagy lesz örökké. A bálványozás megsemmisül, Jehova kibékül az ő népével, igazság uralkodik és az idegen népek Izrael előtt meghódolnak.

7. A Makkabeusok kora.

A prófétai teremtő szellem már a Makkabeusok előtt jóval kihalt a nemzetből. Jó darab ideig pihent a vallásos politikai jóslat. A hazai fejedelmek alatti elégedettség közepette pedig a messiási eszme egészen háttérbe szorult. Csupán egyes apocryph és pseud-epigraph iratokban látunk némi czélzásokat egy boldogabb jövőre vonatkozólag, melyben a halottak feltámadnak, a gonoszok kiválasztatnak és az alvilágra vettetnek (Énók 56, $_{8}$. 69, $_{27}$.), a kegyesek egy szent községgé egyesülnek, sőt angyalokká lesznek és igaz örök életet élnek (51, $_{4}$.), s számukra új Jéruzsálem épül drága kőből (Tób. 13, $_{16-18}$.).

Később az idumei uralkodók és a rómaiak kemény nyomása alatt ismét szokatlan tüzzel gyúlt meg a messiási remény a zsidók kebelében s irányult egy eszményi személyes messiásra, kiben a nép hite öszszpontositott mindent, a mit a korábbi idők egy szabaditótól vártak. E remény bizonyos nemévé változott át a fántásztikus feszültségnek, élesztve az apocalyptikus iratok által, és Ker. János előtt már határozott alakot öltött.

8.) Jézus kora.

Jézus idejében keleten átalánosan (Mát. 3, $_{3}$. S u e t o n. Vespas. 4. fej. T a c i t u s, Hist. 5, $_{13}$.) el volt terjedve az a hiedelem, hogy Judeából világuralom áll elé egy hatalmas király, messiás uralkodása alatt. A messiás megjelenése ideje eleinte titok volt (4 Ezdr. 6, $_{7-10}$. 14, $_{18}$. $_{12}$.). Még Josephus sem merte meghatározni a zsidók háborujáról irt munkájában. Sokan azonban a Dánielféle négy világuralom, az ő 70 hete, különösen a Tálmud alapján, a mely 12 világkort emlit, s a melyből már 11½ eltelt, számitásokat tettek, s azt hitték, hogy a messiás uralma már e kor végén elkezdődik, s ennélfogva közel van (Luk. 2, $_{25}$. $_{36}$.).

Szerintök a **m e s s i á s e l j ö v e t e l é t k ü l ö n ö s j e l e k e l ő z i k m e g.** Ilyenek voltak

a.) bizonyos zavarok, fájdalmak, szenvedések, csapások és nyomoruságok, a nap és hold elhomályosulása, a csillagok lehullása, (Mát. 24, $_{7-12}$. $_{21}$. $_{29}$.), a melyeket a „messiási idő szülési fájdalmainak“ neveztek (Mát. 24, $_{8}$. 4 Ezdr. 5, $_{1}$. V. ö. Mik. 4, $_{10}$.]

b.) Ilyés megjelenik, hogy az útat a messiásnak elkészitse (Luk. 1, $_{16}$. $_{17}$. Mát. 17, . $_{10}$. $_{11}$.), s őt királylyá kenje (Justin. c. Tryph. c. 8.). A néphit azonban nemcsak Ilyést tartotta előhirnöknek. Magát Mózest (Luk. 9, $_{30}$.), Jeremiást Mát. 16, $_{14}$.), sőt Ézsaiást is várta.

c.) csillag jelzi a messiás eljövetelét (Mát. 2, $_{2}$. $_{9}$. — 12 pátriárka test. Lévi 18. fej.).

d.) az antikrisztus megjelenik. Ez eszme Ezekielnek (38. 39. fej.) Góg és Magógról adott költött elbeszélésén, s Dánielnek (11, $_{21-45}$.) Antiókus Epifánesre vonatkozó rajzán alapul. A zsidó hagyomány (Jonathan Targum) az antikrisztust Armillosnak nevezi, s a zsidók alatta Titust értették.

Minthogy pedig a zsidók bűneinek száma nagy, ezért a messiás — a nép hiedelme szerint — elrejtőzve marad (Jonathan Targ. Énók 48, $_{5}$. $_{6}$.) mindaddig, a mig bűneiből meg nem tér μετανοεῖτε Mát. 3, $_{2}$. 4, $_{17}$.).

A messiás eljövetelére és személyére nézve a közönséges zsidó nézet (Mát. 22, $_{42}$. Luk. 1, $_{32}$.) a 4 Ezdr. 12, $_{32}$-ben levő hagyománynyal megelőzőleg azt tartja, hogy a messiás a Dávid fia, az az utódja lesz. A 12 pátriárka testamentuma (Simeon 7 fej. Gád. 8 fej. Józs. 19 fej.) a későbbi zsidó nézettel egyezőleg kettős messiást emlit, egy papi messiást a Lévi törzséből, ki az antikrisztussal valo viadalban elesik, és egy királyi messiást a Juda törzséből, a ki az antikrisztust legyőzi.

A messiás születése helyéül a néphit Bethlehemet jelölte ki Mikeás 5, $_{1}$. alapján (Mát. 2, $_{4-6}$.). Olyanok is voltak, a kik azt állitották, hogy a messiás születése helye titok. (Ján. 7, $_{27}$.).

A messiás természetfeletti születéséről sem az apostolok és Jézus kortársai, sem a Targumok és a Tálmud nem tudnak semmit. Innen van, hogy az ebioniták nem is fogadták el. E nézetet a zsidók messiási reményében nem lehet feltalálni. Ide vonatkozólag a keresztények közt létrejött ugyan egy monda (Mát. 1,$_{22}$. $_{23}$.); de ez onnan van, hogy a LXX forditók, a kiknek forditását az új testamentumi és a ker. irók hasz-

náltak, az Ézsaiás 7, $_{14}$-ben eléjövő עַלְמָה (= νεᾶνις = fiatal nő) szót hibásan παρθένος (= szűz) szóval forditották, holott ez a בְּתוּלָה-nak felel meg.

Hogy némelyek a messiást már gyermekkorában olyannak ismerék el (Mát. 2, $_{1-11}$. Luk. 2, $_{8-12}$.), ez eszme Ézsa. 9, $_{6}$-ból van kölcsönözve. Legtöbben ugy vélekedtek, hogy a messiás azonnal hatalommal és dicsőséggel fog eljőni az égnek felhőiben (Mát. 24, $_{30}$. V. ö. Luk. 17, $_{20}$.).

A messiás természetére nézve a zsidók hite határozottan oda ment ki, hogy ő, mint Dávid fia, ember lesz; de olyan ember, a ki Isten lelkével lesz felruházva (Luk. 4, $_{18}$. s átalában a három első evangelium). A messiás eleve létezésének a synoptikusoknál és a zsidó hiedelemben semmi nyoma nincs. Ennek nyomára legelébb Pálnál, Jánosnál, a zsidókhoz irt levél szerzőjénél és Énóknál akadunk. Különösen az Énók könyve és a Tálmud (Aboda sara fol. 63.) tovább fejtvén Dánielnek 7, $_{13}$-ban levő nézetét, azt mondják, hogy a messiás a világ teremtése előtt Istennél volt elrejtve (48, $_{5}$. 61, $_{10}$.). A 2-ik százbeli keresztények kapcsolatba hozták őt a λόγος-sal. De ez eszme csak a keresztények közt fejlett ki az alexandriai philosophia *) hatása alatt, a zsidók hiedelmében és reménye tartalmában feltalálni lehetetlen.

A néphit a messiás teendőit is kijelölte. Ilyenek voltak

a.) a zsidóknak az ellenséges népektől való megszabaditása, a birodalom helyreállitása, (Luk. 1, $_{71}$. 2, $_{38}$. 4. Ezdr. 12, $_{34}$. 13, $_{32}$.); mint királynak (Mát. 2, $_{2}$.) a zsidó nemzet uralmának az egész földre kiterjesztése; mint prófétának a csoda tevés, különösen gyógyitás, tanitás által a nép külső jóllétéről való gondoskodás (Mát. 12, $_{4}$. $_{5}$. Ézsa. 35, $_{5}$.).

b.) Jehova vallásának, ismeretének és imádásának tökéletes helyreállitása és elterjesztése (Luk. 1, $_{73}$. 2, $_{32}$.), a nép erkölcsének megtisztitása, a törvény javitása és bétöltése (Mát. 3, $_{11}$. $_{12}$. 5, $_{17}$. Luk. 1, $_{73}$.).

c.) a bűnök megbocsátása (Mát. 1, $_{21}$. Luk. 1, $_{76}$.). A Jézus korabeli zsidók a messiás haláláról semmit sem tudtak (Ján. 12, $_{34}$.). Innen az apostolok is megbotránkoztak Jézusnak halálán. Van ugyan a messiás helyettesitő szenvedéséről emlékezet a Sohar

*) Philó szorosan az ó test. reményhez csatlakozik. Személyes messiásról semmit sem tud.

könyvben, de a messiás engesztelő halála csupa keresztény ta lálmány.

d.) a halottak feltámasztása Jel. 20, $_{4}$. $_{5}$.) 1 Kor. 15, $_{22}$. Ezdr. 2, $_{42}$.). A messiás elébb csak a kegyes izraelitákat támaszt ja fel. Miután pedig a Sátánt legyőzte, feltámaszt mindenkit é itéletet tart.

A messiás országa az új testamentum ismeretes helyein kivül a Targumokban is eléfordul. Az Énók könyve (41, $_{1}$.) ég országnak nevezi. Az új testamentum és az ó test. pseudepigrap iratok vendégség képében adják elé, a honnan a gonoszok ki van nak zárva (Mát. 8, $_{11}$.).

Már a messiás országának tartamára nézve eltérő a nézetek. Némelyek 4 Ezdr. 7, $_{28}$. után 400 évre, mások 1 Kor 15, $_{23}$. Jel. 20, $_{4}$. $_{5}$. alapján 1000 évre teszik. Innen származott a keresztények közt a chiliasmus. A későbbi zsidó tanitók örökké tartónak tekintik.

A messiási idő végén a messiás utolsó itéletet tart, s ekkor a világnak vége lesz (1 Kor. 15, $_{24}$.), tűz emészti meg (2 Pét 3, $_{7-12}$.). Ámde evel nem semmisül meg minden. A világ pompá sabb alakban megújul (Jel. 21, $_{1}$. 2 Pét. 3, $_{13}$.), az emberiség meg tér, s az újjászületés (palingenesia) ideje béáll, melyben szent nem zetség jőn le az égből (Mát. 19, $_{28}$. Énók 39, $_{1-5}$.). Erre új ég új föld támad, s egy új Jéruzsálem száll le az égből (Jel. 21, $_{1}$. $_{2}$. 4 Ezdr. 10, $_{27}$. $_{44}$. $_{54}$.). A kegyesek számára egy boldog paradicsom lesz készitve, melyből a gonoszok ki lesznek zárva 4 Ezdr. 7, $_{6}$. 8, $_{52}$.).

E messiási várakozások közepette lépett fel Jézus, hogy azokat azok valódi szellemében valósitsa. A nagy mester, az emberiség legnagyobb embere elesett ugyan a néphittel és az előitéletekkel való nemes harczban; de az ő szellemi fenmaradásáról, s a tanitványokkali együtt éléséről való kifejezései egy új reménynek vetették meg alapját, a mely egész a 2-ik százig a keresztények élő reménye volt, s a mely azt tartotta, hogy Krisztus újra viszszatér (παρουσία, ἐπιφάνεια τοῦ κυρίου) és elkezdett munkáját bévégzi.

A SZŐKEFALVI EKKLÉZSIA TÖRTÉNETE.

BENCZÉDI GERGELYTŐL.

Egyházunk mult százbeli, szakadatlan üldözésekkel teljes története, nagyobbára még a mi közönségünk előtt is ismeretlen. Ideje az egyes adatokat napfényre hoznunk, hogy igy egyetemes egyháztörténetünk hiteles adatokra támaszkodó megirását megkönnyitsük, s az ezekből vonható tanuságot addig is hasznunkra forditsuk. Ez okból közlöm én is az alábbi adatokat, melyek a t. Rédiger Árpád ur által közlött s szőkefalvi ekklézsiánkra vonatkozó igen érdekes okmányokat némileg kiegészitik. Az itteni templom és más javak elvétele körülményeit eléggé megvilágositja a következő okmány, mely a Szent-Ábrahámi Mihály püspök által 1741—1758. tartott visit. püspöki jegyzőkönyvébe, az eredeti szövegből iratott bé s igy teljesen hiteles.

„Foglaltatott el az Szőkefalvi Unitária Ecclésia kő Temploma két szép harangokkal, Parochialis Pap és Mester házakkal, azokhoz tartozandó és biratott Appertinentiakkal, édes Hazánk törvénye, és Templomokról iratott Articulusok ellen potentiose In Anno 1744-nek szintén az fottán Karácson Havának 30-dk napján virradolag. Az midön is Balástelkén lakó Sz: Iványi Mihály Uram Mlgls Gubernator Haller János Ur eo Excellentiája Jószági Praefectussa, az Darlaczi és Vidráczegi eo Excellentiájok Gondviselőivel, ugyan az Darlaczi Német kertészszel és 15 vagy 16 oláh Fegyveres Puskásokkal Darlacziakkal és Vidráczegiekkel, titkosan ide Szőkefalvára az ő Excellentiájok udvarában jővén, és ut supra 30-dik Xbris virradólag az Unitarius akkori Papot és Mestert virradta előtt az udvarban alattomban béhivatván és mind az kettőtől az Czinterem és Templom kulcsait per fraudem meg irt Sz: Iványi Mihály Uram kezeihez vévén, még virratta előtt azon fegyveres oláh Puskásokkal az Czinteremet és Templomot fraudulenter illegitime potentiose elfoglaltatván. Midőn az Unitaria Ecclesia Tagjainak hirek lött volna az dologban, némelyikünk az Haza Törvényes Könyvével, az Occupatoroknak eléjekben ügyekeztünk volna menni s állani, az midőn szin-

te virradott volna utánnunk csak menten érkezvén, megirt Sz: Ivány Mihály Úram, Radnoti Balog László Urammal, a megirt Darlaczi Vidraczegi gondviselőkkel és Darlaczi Német kertészel többek is kisé vén eo kglket ugy az Szőkefalvi Unitarius Pap T. Árkosi Ferencz Mester Szilágyi István Uraimék távolról követvén eo kglket, már : oláh Fegyveres Puskások mind ben lévén az Czinteremben és Templom ban horrende kiáltja meg irt Sz: Iváni Úram az Puskásoknak, ne bo csásd, ne bocsásd be, az Puskások az Puskák végeit nékünk tartvá vissza taszigálának az Czinterem ajtóból, nevezetesen én Désfalvi üdős Belényesi Nika Mihály két jelenlévő fiaimmal edgyütt, másfelől kerü vén és usque ad limites Cimitery menvén, holott is az Haza törvény könyveit elő vévén s kérdezvén, mi mellett jöttek foglalni, genuine mi azokra, megirt Sz: Iványi Uram nem felelvén, nékem az mellyem mentémet megkapván s fogván megráza, én pedig iteratis vicibus it raltam mondván: Tolvajt kiáltok, úgy ereszte el Sz: Iványi Uram. A töb Szőkefalvi Unitária Religion való és jelenlevöket fenyegetvén, az mind csak szaporán recedálának. Az Papunk pedig csak távolról nés vén az dolgot. Igy lőn elfoglalása Törvénytelenül Templomunknak. Mel röl bona fide Christiana attestalok futuro pro Testimonio kezem irás sával és szokott pecsétemmel megerősitvén.

Datum Szőkefalva Dje 7. Xbr. 1747.

Désfalvi üdősb Belényesi Nika Mihály m.p.
(L.S.)

Az erőszakkal igy megfosztott szőkefalvi ekklézsia ez ide virágzó állapotban volt. Ugyanis a Sárosi János itélőmester lea nyát Ilonát vargyasi Dániel Péter, e jeleseink egyik legjelesel bike, vette volt el, a ki Szőkefalván lakván, nemcsak ezen ek klézsiának*), hanem egész egyházunknak egyik legerősebb támas és legnagyobb jóltevője volt. A Dániel Péter Zsófia nevü leányát Gróf Haller János vévén el, Szőkefalvának is ő lett ura, s gube nátor létére, legelsőbben is a legtörvénytelenebb tettel kezdet meg birtoklását. Elképzelhetni, mily igazság-szolgáltatásban rész sültek hitfeleink oly időben, mikor az ország első tisztviselője i példával ment elől. Sz. Abrahámi püspökünk, a jogorvoslatnak unitáriusok előtt akkor nyitva levő egyetlen módjához, a kérelm zéshez folyamodott. A Haller János gubernátorhoz intézett könyö gő levélét is érdekesnek tartom ide iktatni.

*) Ezen kivül még három leánya volt.

Meltosagos Gubernator Uram, keglmes Uram!

Ighen nagy alázatossággal jelentem Excellentiadnak mint kglmes uramnak: 30. oct. Anni psenti Excellentiád Prefectussa Sz: Iváni ur, sine ullo Juris Patrii Processu a szőkefalvi unitáriusok Templomát qua authoritate? elfoglalta, és ha jol tudom Excellentiatoknak által atta, azután Beati possidentes.

Holot penigh Sz. Ivani Mihály uramnak se maga, se Excellentiád jussan ahoz szava nem lett volna Primo: mert az Templom reghib az Excellentiatok m. Eleinek Szőkefalvára valo bételepedéseknél; minekelőtte néhai m. Sárosi János ur egy talpalatni Földet sem birt volna Szőkefalván, már fen állot az unitariusok Temploma, a mellyért is minden ot valo Acquisitumoknak Decimáját szabadságha szerent conferalta az unitarius papnak, sub ea conditione, hogy ha valaha successora azon dispositioját változtatná, eo ipso minden ot valo acquisituma után levő successioját amittálya, mint ez az magha Testamentumabol constal.

2-do: Az Templom az Erdélyi Törvény szerent az Unitáriusoké nem csak fundatiojára nézve, hanem mlgs. Exmissus Commisariusok kétszeri determinatioja szerént is, midőn A. 1669 az Reformatusok azon Templomhoz vi connumerationis pretensiot formáltak volna; mert ugyanis két versben akkori kglmes fejedelem Apafi Mihálytól exmittaltatván néhai m. commissariusok Hallerkői Haller János Consiliarius Principis, et supremus Comes Thordensis, Osdolai Kun István, supremus Comes Küküllőiensis, et Tabulae Assessor, Cseghezi Thamás supremus Capitaneus Sedis Aranyas, és Seraphin Bálint, Notarius Mediensis judicialiter a templom maradot az Unitariusoknak és determinaltatot, hogy az Reformatusoknak épitessék az unitariusok Temploma helyet közös munkával és kölcséggel más Templom, mely most is ugyan az Reformatusoké; mint ez megh tetszik akkori mlgs commissariatus Actaiból.

3-tio A Templom és Parochia Unitariusoktol és Reformatusoktol acquiraltatot Fundus; sőt az mostani parochiának egy része az n. mlgs Commissarius urak eligazitások után, az unitarius esperest acquisituma, ugy az mesterségh fundusa is az unitariusok acquisituma.

Melyeket igy látván Excellentiád nagy bizadalmam vagyon maghával születet kegyesseghe szerént reflectal kglmesen ezen szőkefalvi unitáriusokra, és méltoztatik poroncsolni juxta juris naturae dictamen: suum cuique reddi; Juris Canonici Regula: Peccatum non dimitti nisi restituatur ablatum. Excellentiád magha mlgs Hivatalyának, a menyiben summus Justitiae in Transylvania suae Sacrae Regiae Mattis Praeses,

tulajdoni, hogy az ilyen Potentiakat orvosollya; ollyan dologh is az, mely dantem non gravat, accipientem juvabit. Excellentiádnak elégh Templomi vadnak, az szőkefalvi unitáriusoknak penigh arra nagy szükséghek vagyon. Magha mlgs személyének is azon Templomnak restitutioja nagy dücsöséghére szolgál azok előt kik foghják hallani Excellentiád kegyességhét, és az igazságnak kiszolgáltatását. És a mint eddigh az egész Haza örvendezet Excellentiád szelid és Bölcs Directiojában, ezután is fogh könyörögni Excellentiád életéért. Az Isten is hoszszu élettel uri Házában s minden dolgaiban való consolatioval megh álgya Excellentiádot, mellyet midőn szivből kivánok maradok" [1]).

A Sz. Ábrahámi ezen folyamodásában megérintett események teljes megértésére szükséges tudni, hogy 1615-ben azt a törvényt hozták, hogy a mely községben több felekezet s csak egy templom van, mindenik bevett vallásból egy-egy biztos küldetvén ki, ez a commissio a felekezetek megszámlálása után adja a templomot a számosabb tagból állónak, a többieknek pedig, számok és a közös templom aránya szerént, közös erővel és költséggel épitsenek új templomot [2]).

Nem tudom e törvényt vették-e, s ha igen, mennyiben igénybe a többi felekezetekkel szemben, de hogy az unitáriusokra rögtön alkalmazni kezdették s 166 esztendőn keresztül — legtöbbször különös kijátszásokkal vagy teljes elmellőzéssel — folytatták, arra elég szomoru példánk van [3]). É törvénynél fogva számláltattak meg a szőkefalviak is 1669 aug. 23-án, midőn a templom, parochia és parochialis jövedelmek az unitáriusoknál hagyattak. Ugyanazon év oct. 4-én ujra megjelent a commissio a reformatusok kérésére, még pedig Kun István helyett most a hires buni Bethlen János [4]), a ki az ily ügyekben nagy szerepet játszott egész életében. A templom most is az unitáriusoknál hagyatott, a reformatusok részére pedig újnak épitése végeztetett, a mi egy év alatt közös erővel meg is történt. Ugyanekkor a papi telek felét is „cum omnibus appertinentiis" a reformatus papnak itélték és ki is hasitották, de

[1]) Az unit. főcons. levéltárában fasc. IV. nro. 4. sz. Ábrahámi saját keze irása datum és aláirás nélkül.

[2]) Approb. Const. első könyv. 1. rész. 1. titul. VII. artic.

[3]) Bármely templom elvételét előleges legfelsőbb helybenhagyás nélkül II. József császár tiltotta meg, Bécsben 1781. jul. 25-én 1052 udv. sz. a. kiadott s az erdélyi főkormányszék által ugyanazon évi aug. 14-én 5930 sz. a. közzé tett rendeletével.

[4]) Az apja buzgó unitár. volt, de korán elhalván, anyja ref.-nak nevelte.

ezt egy szőkefalvi Elekesi Miklós nevü ember megcserélte, más helyet adott a reformatusoknak, a kiszakasztott részt pedig viszszaajándékozta az unitáriusoknak oly feltétellel, hogy az unit. esperes is adjon neki Ádámoson egy bizonyos helyet cserébe [1]).

A gubernator emberei által történt elvétel idejét Belényesi dec. 30-ra, Sz. Ábrahámi pedig oct. 30-ra teszi. A napra nézve tehát eltérés van, de mivel Belényesi 3 évvel később irta a fennebb közlött bizonyitványt, valószinü, hogy ő tévedt a napra nézve. Az évre nézve nincs semmi kétség, mert a zsin. főtanács 1745-ben dorgálja meg a mestert állomásának a templom elvételekor történt elhagyása miatt[2]), s ha csakugyan dec. 30-án történt volna az elvétel, a tudósitás erről nem jöhetett volna oly gyorsan fel Kolozsvárra, hogy Sz. Ábrahámi még azon évben — „anno praesenti“ — irhassa fennebbi levelét.

Egyébiránt a Sz. Ábrahámi kérésére nem hogy a most elvettek viszszaadattak volna, ső a Sárosi János által átok alatt testált dézmát is elvették, nemcsak Szőkefalván, hanem Ádámoson is, és kapta azóta a szőkefalvi r. kath. pap. E mellett Szőkefalva a missionarius jezsuiták egyik telepe lett, honnan sorra járták a küküllőmegyei unitárius községeket, mindenütt prédikálva, az unitárius vallást nyilvánosan becsmérelve, a templomok erőszakos elfoglalását több helyt megkisértve. Az unitárius papoknak nem volt szabad legkisebb akadályt is gördíteni e nemes foglalkozás elé. Sőt a gubernium még rájok parancsolt, hogy mindenütt lássák őket jó szivvel. E téritési munkában s az itteni unitáriusok zaklatásában különösen kitünt 1764-ben egy Csabánszki József nevü kolozsvári jezsuita [3]). Ennek különösen a d. szentmártoni templomra vásott a foga, de itt az esperest szavai szerint az öszszegyült nép a czinteremben „jó készülettel“ várván, nem merte a templomot megtámadni. De a hit ereje erősebb levén az unitáriusoknál a csábitás szavánál, minden mesterkedés dugába dőlt, egyebütt magokat megfészkelni nem tudták. Az igazság érdekében meg kell emlitenem, hogy az ádámosi papot Rácz Jánost, egy különben részeges czivakodó embert sikerült a jezsuitáknak mindjárt kezdetben fényes igéretekkel áttériteni, a kit magukkal faluról falura hordoztak is, de ezen kivül

---

[1]) Főcons. levéltár. fasc. H. nro. 25.

[2]) Gen. Prot. 1745. 42. l.

[3]) Kénosi „Történ. adat gyüjtemény. Kézirat 165—175. l. A kolozsvári Collegium könyvtárában.

egyetlen unitárius lelket sem tudtak megnyerni. Még a mindentől megfosztott szőkefalviak is szilárdul megállottak; mig az elfoglalást fájdalmas szivvel szemlélő derék Belényesi Mihály nekik ismét templomot épitett. Erre nézve is álljon itt a hálás emlékü épitő nemes áldozata, a mint az 1747-ki püsp. visit. jegyzőkönyvében [1]) le van irva.

„Anno 1747 die 3-tia Decemb. Generalis visitatio celebráltatván az Ádámosi unit. ekklézsiában, és ott compareálván tkts Désfalvi idősb Belényesi Nika Mihály uram, tőn ő kglme ilyen declaratiot: Hogy minthogy Szőkefalván az unitáriusok temploma s parochialis házai elvétettenek, ő kglme Istenhez való jó indulatjából hajlott arra, hogy maga szőkefalvi nemes curiájának az első részéből szakasztott, és conferált egy darab fundust az szőkefalvi unitaria Ecclesiának, melyre ő kglme többire maga industriájából s költségével, épitett egy fedél alá Templom és Papság házat, ezt penig ő kglme conferalta in perpetuum az szőkefalvi unitária Ecclesiának s nem másnak" stb.

E Belényesi Mihály, valamint utódai is, kolozsvári főiskolánk fenmaradására is számtalanszor meghozták buzgó áldozatukat.

Szőkefalvi papjainkra nyomoruságos napok következtek az elmondott esemény után. A főtanács intézkedéséből az esperesek évenként alamizsnát gyüjtöttek számukra s maguk az igazán apostoli szellemü és türelmü papok is személyesen megkeresték évenként a kolozsvári, tordai, abrudbányai, toroczkói és toroczkó-szt.-györgyi tehetősebb hiveket s csak igy lehetett ez ekklézsiát a mult században sok mások sorsától, a végpusztulástól megmenteni. A Consistorium a többi tenger sok sérelem mellett a szőkefalvit is számtalanszor beadta a Guberniumhoz, az országgyüléshez, de soha egyik is egyet is meg nem orvosolt.

A mint tudva van, szőkefalvi kicsiny ekklézsiánknak ma nincs temploma. Az időtől megviselve pár év előtt öszszeomlott. Azonban reméljük, hogy a buzgóság találni fog eszközöket ismételt felépitésére.

---

[1]). 144. l.

A BRIT ÉS KÜLFÖLDI UNITÁRIUS TÁRSULAT ÉVI NAGY-GYÜLÉSE.

Angol unitárius atyánkfiai f. évi május 23-án tartották meg Londonban az essex-utczai egyházban, ez évi s ezuttal 52-ik nagygyülésöket. A társulat tagjai s barátai nagy számmal jelentek meg az ódon stylu s a vallásos bugalmat emelő imaházban, mely már oly sokszor fogadta kebelébe a szabadelvü kereszténységnek s a valódi humanismusnak apostolait s lelkes pártolóit. Magasztos ének, emelkedett imák s Pál apostolnak az Efezus- és Galacziabeliekhez irott leveleiből kiszemelt s alkalomszerü versek olvasása után tiszt. Gordon Sándor ur lépett a szószékbe, s Ézsaiás próféta könyve 32-dik része 8-dik v. alapján: Az adakozó tanácskozik az adakozásról, és az adakozásban előmegyen (Károli) ékes és nagyhatásu beszédet mondott, melynek érdekesebb részét kivonatban közöljük.

„Ha áthelyezhetnők magunkat — igy kezdé beszédét a jeles szónok — a kereszténység keletkezése idejére s kelet ama földjére, mely annak bölcsője volt, sokat okulhatnánk. És talán nem kissé lepne meg sok olyan tény, melyeket most ugy tekintünk, mint a dolgok rendes menetét, s mint a melyek tiszteletünk tárgyává lettek. A kereszténység kezdetekor szükség volt annak hitelességét s eredetét kimutatni. Napjainkban, miután a keresztény vallás missiojában nagy haladást tett, s az emberi lélek tisztitására s nemesitésére való üdvös befolyása bébizonyult: nem kutatjuk azokat a körülményeket, melyek annak a világbani elterjedését elősegitették. Most sokkal gyakorlatibb és fontosabb kérdésekkel foglalkozunk. A kereszténység nem annak bébizonyitásával tartja fenn igényeit, hogy eredettel birt, hanem azzal, hogy még mindig hitelv és hatalom a világon. Az egyházak Isai (Jesse) törzséből állottak elő. A miveltség annak hatalmas törzse erején terjedt el. A hittudományok annak életnedve által virágoztak fel. A keresztény vallás sikere egyszersmind saját vesztére lesz. Nagyon sok, egymással ellenséges

viszonyban álló egyház van, melyek közül mindenik azt véli, hogy a Krisztus életét valósitja. Az ellentétes hitágazatok követői mindnyájan azt hiszik, hogy a Krisztus szellemét s tanitásait teljesen felfogták, hiven követik. De a kereszténység nem kijelentett hittudomány, ámbár az emberi értelmet Istennel rokonságba hozta. Az nem ihletett erkölcstani módszer, jóllehet nagy befolyást gyakorolt az erkölcsi magaviselet elméletére; nem uralkodó rendszer, ámbár átalakitotta a kereszténység egyházi politikáját. A kereszténység lényegében egy istenes életnek természetfeletti hatalma, mely Krisztusban nyilvánult s követői között elterjedt. Minden egyházban az ifjabb nemzedék telve van, ha nem is positive hitetlenséggel, de scepticismussal. A kereszténység az ifjabb nemzedék előtt csaknem elavultnak látszik. Krisztus előre látta nyájában a megoszlást és azért mondá: „Nem békeséget, hanem fegyvert hoztam«. Ámde a rokonszenvnek és véleményeknek eme megoszlása nagyon is természetes, sőt bizonyos fokig kikerülhetetlen. Ez eléfordul minden vallásnál kivétel nélkül. Nincs két egymásután következő nemzedék, melyek örökölt vallásukat határozottan ugyanazon szempontból tekintenék, mint őseik. A mi vezénylő világosságunk amaz elv megismerésében áll, hogy az emberi természet tárgyalásánál két utat kell követnünk. Az arra való hatás gyakorolható belőlről vagy kivülről. Az kényszerithető ellentálló engedelmességre vagy önkéntes megadásra. Az egyik eljárás szerint azt mondhatjuk, hogy az igazság enged az értelemnek; a másik szerint pedig: az értelem az igazságnak. A esetek nagy változatosságában a gyakorlati eredmény ugyanaz lehet, de első dolog világosan felfogni a rendszerek szétágazását. A Krisztus vallásának ismertető jellege: a vélemény-szabadság. Ezt a szót „szabad" (szabadelvü) ugy tekinthetjük, mint a kereszténység tulajdonképeni definitiojának egy részét. A kereszténység a haladás vallása, a haladás pedig megengedi a vallások s nézetek különféleségét. Az emberek jellemei annyira különbözők, hogy teljes lehetetlen egyszerre olyan szellemi gépezetet kitalálni, mely alkalmas legyen kinek-kinek gondolkozásmódjához, értelmi fejlettségéhez, s mely gyakorlati egységre tudja terelni az egyéneket. Az értelmi különbözés árnyalatai végetlenek. Egy keresztény testület sincs anynyira áthatva amaz eszmétől, hogy nézetkülönbségnek, szabadelvüségnek mindig létezni kell, mint az unitarismus. Ha mi az unitárius testületet szorosan régi és modern iskolára osztanók, az azt jelentené,

hogy mi egyátalában nem ismerjük sem a mi szabadelvüségünk szellemét, sem pedig annak tényleges eredményeit.

„Az, a mi minket néha szétválaszt, nem a vélemények önkényes ellentétességében, hanem társaságaink s tagjaink intensiv egyéniségében áll.

„Ha akarnók se tudnók magunkat két táborra osztani. Isteni tiszteletünk formái, egyházi intézményeink anynyira saját egyéni teremtményeink, hogy semminemü egyformasági acta se tudna minket öszszetartani.. Valamely határozott, előirt hitczikkely elfogadásának a megkisérlése pedig azonnal viszszahatást szülne. Ama gyakori kérdésre, hogy mi az unitárius, azt feleljük: olyan egyén, a ki magának határozott álláspontot gondolt és vivott ki, s még a közönséges igazságot is nem közönséges módon fogja fel. Közöttünk nincs senki, ki meg ne érdemelné tiszteletünket az igazság keresése után való lelkiismeretes, komoly és buzgó törekvéseért. Ha valaki az unitárizmust ismerni, annak erejét, igéretét érteni, haladásának természetét valósitani s szivósságának mély titkát felfedezni akarja, annak az unitárizmust követőknek nemcsak egy sectájával kell megismerkednie". Ezután szónok hoszszasan fejtegette az angol unitáriusok között korábban kifejlődött nézetkülönbséget a Krisztus személyét illetőleg. „Hogy miért retten meg egy trinitárius anynyira mikor azt hallja egy unitáriustól, hogy Krisztus „ember" volt, az az oka, mivel kérdező az embert szt Augusztus és Calvintól örökölt dogmák alapján ugy tekinti, mint ki bűnben született, szivben és testben megromlott nyomorult teremtés és az ördögnek prédája. Az unitárius az „ember" szó alatt azt érti, hogy az Isten gyermeke, az ő bölcseségének és szeretetének sarjadéka. Mig a régebbi unitáriusok az emberi természetből emelkedtek Istenhez Krisztus utján, addig az unitarismus újabb fejlődése a kiindulási pontot nem az emberben, hanem máshol keresi. Az gondolatát és figyelmét az Isten természetére irányozza Istenről inkább ugy beszél, mint a világegyetemben levő immanens szellemről, s nem mint atyáról; inkább az ő törvényéről, mint gondviseléséről; s végre inkább az ő örökkévaló jóságáról és titkos szellemi vezetéséről, mint különös segélyéről és személyes közlekedéséről". Szónok beszédét aval a komoly felhivással zárta bé, hogy testvéries egyetértéssel és öszszhangzattal egyesitsék a Channig és Parker nézetkülönbségeket s álláspontot, s hangsulyozta, hogy az egység valódi alapja a Krisztus élő szelleméhez való szilárd ragaszkodásban található fel".

A feszült figyelemmel hallgatott hitszónoklat után a bezáró hymnus éneklése alatt szokás szerint pénzgyüjtés volt a társulat pénztára gyarapitására, mi 390 forintra ment. Mire rövid időre eloszlottak. Kevés időköz után ismét öszszegyülvén, az imaházban, Lupton József ur, a társulat fáradhatatlan és áldozatkész derék elnöke meleg szavakkal üdvözölte a tagokat s örömét fejezte ki a társulatnak a lefolyt évben teljesitett nagymérvü és sikeres munkássága felett. Egyszersmind felhivta figyelmét a tagoknak, hogy mint egy nagy vallásközönségnek képviselői, ezután is teljes erejökkel járuljanak a társulat pénzügyi oldalának támogatásához, hogy igy jövőben is szép eredményeket mutathassanak fel. Ezután következtek a különféle jelentések.

A pénztári kimutatás szerint a lefolyt évben a bevétel 84,240 frtra ment, a kiadás pedig 79,152 frtra. (Ez mind magán adakozás útján jött bé).

A társulat titkára, a kitünő miveltségü Ireson Henrik ur, egy részletes és terjedelmes jelentést olvasott fel az associatio egy évi müködéséről. A választmánynak a volt a czélja és törekvése, hogy mindenütt az unitárius ügyek iránt buzgalmat és tevékenységet keltsen. E végből a missionarius társaságokat segélyezte. Az ország különböző helyein egyházakat alapitottak s több új templomot épitettek.

Skócziában, hol az unitárius elvek nagy mérvben terjednek, 8 helyen tartanak isteni tiszteletet, melyek közül 6 szintén segélyben részesült. Nagy figyelmet keltettek, különösen Wicksteed urnak több városban tartott jeles felolvasásai.

Irlandban is tetemes segély adatott a szükséges helyekre. A katholicismus eme fészkében nagyon kezdik becsülni és tisztelni az unitárius elveket s szép mező igérkezik tevékenységünknek.

Walesben szintén nagy segélyt nyujtottak. Lampeterben egy diszes templomot épitettek a jubileumi alapból.

A belföldi missiót illetőleg, a választmány azt a hő óhaját fejezte ki, hogy a helyi társaságok, valamint egyesek, jövőben is ugyanaval az apostoli buzgósággal terjesztik a szabadelvü nézeteket s felvilágosult unitárius elveket.

Külviszonyainkat illetőleg — mondá a titkár — barátságos öszszeköttetésben voltunk a más országbeli hitrokoninkkal.

Francziaországban még a református egyház (reformed Church) válsága nincs bevégződve. A szabadelvüek jól tudják,

hogy az angol unitáriusok rokonszenveznek velök nehéz helyzetükben, de tényleges segélyben részesiteni mindaddig lehetetlen, mig egy hitközséggé nem akakulnak; mert csak igy tarthatják fenn függetlenségöket s lehetnek állandóan szabadok.

Hollandia és Németországban a választmány meleg érdeklődéssel tekintette a szabadelvű vallásos mozgalmakat, és sajnálatát fejezte ki, hogy a „Protestantenbond“ szivélyes meghivását nem viszonozhatta egy a mult évi gyülésökre küldött képviselő által. A németországi „Protestantenverein“ évi gyülésén, Heidelbergben, Poynting ur képviselte a társulatot s érdekes jelentést tett a gyülés folyamáról.

Magyarhoni hitrokonainkkal is fentartottuk barátságos viszonyunkat. Azt a testvéries érdekeltséget, melyet magyarhoni atyánkfiai irányában állandóan tanusitunk, hálás és elismerő szavakban fejezte ki egy levélben Ferencz József püspök ur, kit a mult őszszel választottak a nagyérdemü és köztiszteletben álló néhai Kriza János helyébe. Már emlitve volt, hogy a boldog emlékezetü Kriza püspök arczképével tisztelői és barátai társulatunkat megajándékozták. Nem szükség mondanom, hogy ez emlékét ama jeles férfiunak, ki sok éven át társulatunkhoz intézett gyakori és szivélyes leveleiben oly érdekesen adta elő az erdélyi unitáriusoknak viszonyait, mindnyájan hálás tisztelettel fogadják. A sz.-keresztúri iskola bevégzéséről egy jelentés jött, mely bizonyára érdekelni fogja azokat, kik arra adakoztak.

Milánóban Bracciforti ur lelkes apostola az unitárizmusnak. Minden vasárnap unit. isteni tiszteletet tart. Ide is küldöttünk segélyt.

Islandban is nagy lelkesüléssel fogadják elveinket. Reykjavikban Jochumsson ur minden második vasárnap nagy hallgatóság előtt tart isteni tiszteletet. Őt is részesitettük pénzsegélyben.

Az ámerikai unitárius társulattal is élénk levelezést folytattunk. A legszorosabb és testvériesebb barátság fűzi a két rokon társulatot egymáshoz.

Australiával és Indiával szintén öszszeköttetésben voltunk. Itten is elveink, nézeteink szélesebb körben kezdenek terjedni.

A madrasi egyház részére is adtunk segélyt. Ez ekklézsiába a jótékonyságáról ismeretes Carpenter kisasszony saját költségén egy tanitót alkalmazott.

Könyv- és tract-osztály. A mult októberi tanács-ülés utasitása folytán a választmány több jeles müvet és számos tractot (értekezés) adott ki mérsékelt áron. Ezekből, különösen tractokat, nagyon sokat osztott szét ajándékul. A társulat szives háláját fejezi ki több hölgynek és uraságnak becses könyv- és kép adományaikért, melyekkel a társulatot megajándékozták.

A jelentés és számadás helyeslése s kinyomatásuk meghatározása után elnök javaslatba hozza, hogy a gyülés fejezze ki örömét s kellemes benyomását ama testvéries érdekeltségért s üdvözletekért, melyeket a németországi „Protestantenverein"; hollandi Protestantenbond; a magyar unitáriusok E. K. Tanácsa és az amerikai Unit. Társulat ez évi gyülésükre küldött leveleikben nyilvánitottak; továbbá jelentse ki, hogy mennyire örvend Fretwell János ur jelenlétének is, ki az emlitett társulatok közül többeknek képviselője. [1]) E javaslat átalános helyeslésre talált. Spears ur is örömét fejezvén ki Fretwell urnak az Egyesült Államokból való viszszatérése felett, azt mondá, hogy a társulat senkinek sem tartozik akkora hálával, mint Fretwellnek, ama nemes szolgálataiért, melyek által igyekszik egygyé olvasztani a világon levő mindazon különböző egyházakat, melyek az unitárius hitelveket vallják.

Fretwell megköszönve a complimentet, azt mondá, hogy amaz országokban, melyeket meglátogatott, őtet nem ugy fogadták, mint egyént, hanem mint az angol unitáriusok képviselőjét. Rólunk következőleg nyilatkozott: „A magyar unitáriusok méltók rokonszenvünkre, mert a világon sehol sem nyilvánul oly nagy mérvben a keresztényság és megbocsátás szelleme, mint köztük."

Egyebet mellőzve, még csak azt emlitem meg, hogy az elnöknek a társulat irányában tanusitott nemes buzgalmát s meleg érdeklődését Freckelton ur megható szavakban köszönte meg. Lupton ur, kit e sorok irójának személyesen is van szerencséje ismerni, meg is érdemli azt a közszeretetet s átalános becsülést, melyet angol hitrokonink irányában tanusitnak. Vajha nekünk is lenne sok ilyen buzgó s áldozatkész emberünk!... Fájdalom, közöttünk sokan tiszteletet várnak érdem és nemes tettek nélkül is. — Lupton ur köszönetnyilvánitása után a gyülés e napon bevégződött.

---

[1]) Az E. K. T. is őtet kérte fel, hogy képviseljen minket.

Másnap, csütörtökön ujból nagyszámu közönség gyült össze a már emlitett imaházban. Az érdeklődés annál nagyobb volt, mivel két felolvasás volt kitüzve az értekezletre (Conference) Az első felolvasást tiszt. Odgers ur tartotta a következő tárgyról:

A vallásos élet és hasznosság emelésének lehetősége egyházainban. Felolvasó azt óhajtaná, hogy az egyházak legyenek inkább a tagok szükségeinek s vágyainak (aspiration) kifejezői, mint e vagy ama tudományos iránynak képviselői a világ előtt. A vallás gyakran abban az arányban veszit belerejében, hatályosságában, a mennyit nyer külterjedelmében. Az unitárius egyházakban gyakran hiányzik a hasznosság és vallásos élet, mivel elhanyagolják a vallásos eszmék és beszéd müvelését. Az emberek vallásos gondolataikat, nézeteiket és aspiratióikat eltitkolják egymástól és papjaiktól, s aztán mégis csudálkoznak, hogy papjaik nem mondanak gyakorlatibb beszédeket s nem adnak az ők egyéni helyzetökhez illőbb tanácsokat. A vallásos dolgokat illetőleg, a mi egyházainkban nekünk szükségünk van több nyiltságra; a pap és hallgatói között pedig gyakoribb érintkezésre. Odgers ur kijelentette, hogy az ő czélja nem a volt, miszerint szabályokat alkosson vagy rendszereket ajánljon, hanem csak a papi működése alatt észlelteket akarta elmondani. Megvitatás végett a következő három kérdést tette fel:

1. Lehetséges-e több sikerrel a mi egyházainkat a vallásos érintkezés központjává tenni?

2. Lehető-é a laicus-elem közreműködését előnyösebbé tenni a rendes isteni tiszteletekre, vagy fejleszteni egyes gyülések által?

3. Lehet-é valamely eszköz által oda hatni, hogy maradandóbb vallásos ösztönt és érdekeltséget ébreszszünk ekklézsiáink ifjabb nemzedékében?

A feltett kérdések élénk vitára adtak alkalmat, melyben nők is tevékeny részt vettek. A vitában részt vettek közül mindenik érdekesen beszélte el a maga tapasztalatait. Elvégre is a legfőbb az, hogy az ekklézsiáknak és papjaiknak szorosabb öszszhangzatba és kölcsönösebb érintkezésbe kell egymással jőniök. Ime angol unit. atyánkfiai, a pap és hallgatói közt levő viszonyt még szorosabbá akarják füzni, s a vallásos életet még inkább éleszteni, holott tapasztalatból tudjuk, hogy mind a kettő meglepő közöttük. Hát akkor mi mit mondjunk a mi erdélyi ekklézsiáink és papjai

közti viszonyról s vallásos életünkről?!... Óhajtandó lenne nálunk is főtanácsainkat ilyen üdvös gyakorlati kérdések megvitatásával élénkebbé tenni, s ezt még a legközelebbi főtanács alkalmával bé lehetne hozni. A második felolvasó Rawson ur volt, ki azt fejtegette, hogy: Érdemes-é kisebb ekklézsiáinkat fenntartani? Felolvasó szerint Nagy Britániában és Irlandban, mintegy 300 unit. kisebb ekklézsia van, melyek kizárólag missio jelleggel birnak. Az ő nézete szerint ezeket érdemes, sőt szükséges fenntartani, mert a tapasztalat azt bizonyitja, hogy gyakran a szerény és egyszerü meeting-házakból értelmes, önmagukban buzgó egyének, s a beszéd- és gondolat-szabadságnak buzgó apostolai kerültek ki s népesebb városainkban kitünő emberekké váltak. E tárgyhoz is sokan hozzászóltak.

Este 6 órakor a társulat tagjai s barátai ujból rendkivül nagy számmal sereglettek öszsze a cannon-utczai szálloda nagy halltermében tartandó sóirée-ra. Teázás után elnők a gyülést megnyitván, nagy lelki örömmel emlitette fel, hogy a jelenlegi egyike a legnépesebb és legfényesebb gyüléseknek, melyeknek eddigelé tanuja volt. Lelki megelégedéssel érintette a tagok nemes aldozatkészségét, mely a társulat céljai elősegitésére oly nagy mértékben mutatkozott. És ő meg van győződve a felől, hogy ha még egy második felhivás történnék, épen aval a készséggel járulnának a pénztár gyarapitásához. De lehetne-e ez máskép most, midőn a különböző egyházakban annyira sovárogják amaz igazságokat, melyeket az unitárius sajtó, szónokok és felolvasók terjesztenek? Most, midőn az unitarismus honunkban hatalom kezd lenni*), hogy ne áldoznánk teljes erőnkből annak felvirágzására, s hogy ne támogatnók annak organumát, az unit. társulatot? (Zajos tetszés).

Ezután tiszt. Crosskey ur a brit és külföldi unit. társulat virágzását köszöntette fel. E kellemes kötelességet — mondá — a a legbensőbb jóindulattal s bizalommal teljesiti, mert a társulat nemes functiót végez; s mert annak müködése szebb és magasztosabb jövőt igér még a multnál is. A társulat mult történetét oly nagy és nemes szellemek lengik át, hogy azok biztositékai lesznek a jövőnek is. Mikor tőle azt kérdezik, hogy mit jelent az unitárius név, csak a társulat multjára utal, [mely keletkezésekor s

*) Eszméink, elveink, ugy a tiszta krisztusi elvek minden országban hatalmasan terjednek. Az emberek csak az unitárius elnevezéstől idegenkednek még. — Szerk.

azután is egész pályafutása alatt állandóan a polgári és vallásos szabadság zászlóvivője volt. A mi a vallás és tudomány közti viszonyt illeti, ő biztosan meri állitani, hogy a királyságban egy unit. szószékről se szónokoltak a tudomány haladása ellen (zajos éljen). Darwin a természettudomány Newtona, s mig az ő elméleteit az egész országban „hitetleneknek" nyilvánitották, addig az unitáriusok ugy nyilatkoztak: mutassa ki azoknak igazságát, s azonnal egy részét fogják alkotni a mi vallásunknak. Az unitáriusok nem szeretnék atheismussal gyanusitani ama ragyogó elmét, mert a természet minden ténye isteni igazság.

Szónok továbbá kiemeli, hogy a társulat müködését a legmélyebb vallásosság jellemzi; az olyan vallást terjeszt, mely az embereket Istenhez közelebb hozza s a világot mennyei békéhez hasonlóvá teszi. Elvégül buzditja, hogy ezután is haladjon ugyanazon irányban, mert a kecsegtető jövő s a biztos siker nem fog elmaradni (zajos éljenzés). Hely szűke miatt mellőznöm kell a többi szebbnél szebb beszédeket, mik ez után következtek. Az előbbi köszöntőre a társulat titkára válaszolt. Carpenter tanár az innepély szónokait éltette s mondott köszönetet szivélyes szolgálataikért. Chignell tiszt. ur a jövőbe vetett reményről beszélt igen szépen, s beszédét igy végzé: „Ha jövőben valamikor, új vallást kell plántálni, annak a tudománynyal és a természet törvényeivel öszszhangzatban kell lennie. Az unitáriusok előtt a jövő kapuja tárva áll s épen ezért hirdetniök kell szabadelvü s felvilágosult vallásukat"— (zajos tetszés).

Ezután az elnök a társulat nevében a távolból jövő vendégeket üdvözölte. Erre Howe Julia, mivelt amerikai irónő hoszszabb s átalános tetszést nyert beszéddel válaszolt. Parker Tivadarról azt mondá, hogy „az ő szelleme, mely a legmélyebb vallásos hitet a legmerészebb bátorsággal egyesitette, rendkivüli befolyást gyakorolt Amerikában a vallásra.

Végre Black ur az egész világ „polgári és vallásos szabadságáért" köszöntött s egyszersmind az elnöknek mindnyájok nevében elismerést és köszönetet nyilvánitva, egy hálaadó imával bezárta a gyülést, melynek közönségét közbe-közbe meghatő karének gyönyörködteté.

Kovács János.

ÉSZREVÉTELEK EKKLÉZSIÁINK TŐKEPÉNZEIRŐL.

LŐFI ÁRONTÓL.

Rédiger Géza, tanár Kovácsi Antal és Barabás Lajos uraktól, e tárgyra vonatkozó nézetek és elvek közlése, kétségen kivül, egyházunk iránti meleg érdeklődés és jó indulat következményei. — E tárgy valóban oly fontos, hogy minden egyházra nézve életkérdés; s épen ezért hiszem, hogy minden egyház, mely tőkepénz előteremtéséről gondoskodott, nem hagyta figyelmen kivül annak kezelésére vonatkozó szabályokról is gondoskodni; mint nem mulasztotta el az egyházi képviselő tanács, mint felügyelő testület intézkedni, hogy minden ily lehető tőkepénz betáblázott fekvő birtokkal legyen biztositva a tulajdonos egyház számára. E czélra kötelezvényi mintát is szolgáltatott minden egyház számára.

Van tehát, hitem szerint lenni kell, minden tőkepénzt kezelő egyháznak keblileg megállitott alapszabálya a kezelésre vonatkozólag; van felsőbbségileg gondoskodva arról, miként legyen az biztosan elhelyezve.

Ez igy jól is van, mert az egyháznak nincs tisztább jövedelme a mérsékelt kamatnál, s tőkéje sehol és semmiben nincs jobban biztositva, mint tehermentes fekvő birtokkal.

Hogy kinél helyezze el akár magános, akár testület tőkepénzét, ezt véleményem szerint meghatározni nem lehet. Kölcsön csak a kérőnek lehet adni. A fekvő birtokkali biztositás szem előtt tartásával védve lesz minden egyház azon eshetőségtől, hogy tőkéje mint szintén annak kamata is veszélyeztetve legyen.

Tanár Kovátsi Antal ur véleményét épen megforditva osztom — ugyanis legbiztosabb a fekvő birtok. Az értékpapirokkal való elbánás, a székelyföldön, hol nem is igen ismeretesek, fáradtsággal és költséggel lenne öszszekötve; mert azokat a községben bevásárlani, valamint értékesiteni nem lehet. Igy állunk a takarékpénztári kezeléssel is, távol levén egyházainktól, az ott jövedelmezhető tőke százalékának egy nagy részét feleleméésztené a fuvar és papi dij.

Legtisztább, s véleményem szerint legnagyobb jövedelmet biztosit az a kezelés, a mely legkevesebb kiadást von maga után.

Merőben elvetendőnek találom azon véleményt, mely e tárgyra vonatkozó mindhárom czikkben, kiválólag Barabás Lajos urében, oly határozottan s önmagával ellentmondólag nyilatkozik, „hogy egyházaink tőkéi magára az egyházra s annak egyes tagjaira áldás helyett átok“.

Szegény Magyarország, szegény édes hazám! Ha a közös vagy önálló bank felállitásával (mely utolsó mellett az egész ország helyeslő véleménye nyilvánul) ily értelemben oly gyilkoló fegyvert adnál édes gyermekeid kezébe, melylyel végpusztulásuknak teljes érzetében saját szivök vérét kellene ontani!

Ugyanis például állit fel egy egyházat, mely önkéntes adakozásból templomot, tornyot, harangot, orgonát, papi és tanitói lakot állitott elé; s 16 évtől kezdve 5042 frt és 40 kr. 10%-a kiadott tőke és annak kamataiból nem tud felmutatni semmit; sőt csaknem e miatt a 130 kalongya kepe 85-re olvadott le; s az egyház tagjai elszegényedtek“. Kérdem: ha sem tőkét, sem kamatot nem törlesztettek az illetők, ez a nem fizetés mikép tudott oly elszegényitőleg hatni azon egyház tagjaira? Erre, e sorok iróját egy egyszerü egyházi tag figyelmeztette, s feljegyzém azért, ne törekedjünk önrovásunkra nagyokat mondani, mert nem szorult még népünk oly gyámsági kezelés alá, mely mint kiskoru árva saját helyzetét felfogni és felismerni ne tudná; mert a nép csak akkor folyamodik kölcsönért, mikor elkerülhetlen szükség kényszeriti, vagy saját életmódjának könynyebbitésére mérsékelt százalék mellett juthat pénzhez.

Ha vannak egyesek, kik veszni indultak, más útat és eszközt kell választani ezek megmentésére; de azzal, hogy az egyház pénzét tőle elvonjuk, csak végpusztulását siettetjük, mert annál hamarább esik a szivtelen uzsorások öldöklő körmei közé. S ha oly öldöklő méreg az egyháztól kölcsön vett pénz a mi egyes hitrokonainkra nézve, emberileg cselekednénk-e akkor, ha ezen mérget másoknak osztogatnók biztos vesztésükre?

Felhozzák azt is, hogy egyházaink közül némelyek 20, 25, 40 sőt 50%-ra kölcsönöznek. Ha igy van, ez tulság s minden esetre nyomasztólag s végre szegényitőleg hat, az bizonyos; de ne legyenek az egyházak szivtelen uzsorások, s ne törekedjenek hirtelen gazdagulni, mérsékeljék mind a kamatlábat, mind kiadásaikat.

A mit vagy feledtek, vagy szándékosan mellőztek czikkirók, ide jegyzem a magtáraknál divó százalékot, mely tudomásom szerint sehol sem kevesebb 25%-nál. Valyon ez jótékonyan hat-e egyházaink egyes tagjaira?

Az ily kérdések szellőztetése véleményem szerint felesleges, mert több kevés jövedelemmel rendelkező egyházainkban a százalékot hitbuzgó népünk önkénytesen maga emeli s szivesen hordozza, azon tudattal, hogy ez által egyházának jövőjét biztositja; ugyanezt miveli a magtári intézményekkel is. Azért buzgalma lomhasztására, egyházára és magára veszélyes eljárásoknak s átoknak keresztelni csak azok róvására lehet, kik ezeknek életbeléptetésére buzditólag szoktak eljárni az egyházak élén.

Osztom azon véleményt, hogy a kezelésben hiány van. De itt se állitanám első sorban szégyen-polczra a környéki vizsgáló széket. A sarkalatos intézkedés az egyházi főtanácsot illeti.

Mondja ki tehát törvényül: minden egyházban, annak minden lehető jövedelmeiről a számoló felelős. Legyen a vizsgáló széknek szigoru utasitásul adva, hogy minden számadás megvizsgálása alkalmával a pénztári maradék a vizsgálószék által számláltassék meg, a fel nem mutatható pénzkészletért a számoló haladéktalanul kereset alá vonassék.

Emliti Rédiger Géza ur, hogy az egyházi képviselő tanács által kiadott kötelezvény érvényen kivül helyeztetett sok helyen. — Mi jogon lehetett ezt tenni, nem tudom; de ha való, köteleztessék minden egyház annak egész kiterjedésében való elfogadására és azonnali életbeléptetésére. A mai kalmárvilágban biztosabb, jótékonyabb egyházaink tőkéi elhelyezésére, biztositására nincs, mint a tehermentes fekvő birtok általi bétáblázott biztositás, melyet semmi szin alatt sem lehet kijátszani.

EGYHÁZI ÉS TANÜGYI SZEMLE.

Folyó évi junius 3-án Rómában IX. Pius pápa püspökségégének 50-dik évfordulóját ünnepelték meg nagyszerüen. Maga az ünnepély tárgya, a püspöki hivatalnak 50 évig viselése, rendkivüli; hogy ezt épen IX. Pius érte meg, ki a pápai székben is 31 év óta ül, az még rendkivülibbé tette ez ünnepglyt.

Seregeltek is a világ minden keresztény országaiból papok, főpapok, urak, nők és polgárok nagy számmal az agg főpap üdvözletére s hódolatuk bemutatására. A viszontagságok, melyeket IX. Pius pápa átélt és az ő rokonszenves egyénisége emelték a kegyeletes közérzést iránta. Az ajándékok s kincsek értéke, miket a világ ez alkalommal a pápa lábaihoz rakott, kiszámithatlan. Hoszszu életpályáján alig volt dicsőbb napja Piusnak ennél, talán még az, midőn 1848-ban a nemzeti reformok élére állva, a nép által a haza atyjaként üdvözöltetett. Mily különböző volt az akkori s mily különböző a mostani pápa! Pedig ugyanazon személy és pedig csalhatatlan! A mit akkor kihirdetett, azt most kárhoztatja; a nemzeti mozgalmakért, reformokért, haladásért 1848-ban IX. Pius is lelkesült, most gyülöl mindent, a mit az emlitett fogalmak jeleznek. Bizony nagy tanulság ez arra, hogy mi az a csalhatatlanság. De tanulság a mostani junius 3-ki ünnepély pompája arra is, hogy a pápa lelki fejedelmi dicsősége nem függ attól, hogy ő egyszersmind világi fejedelem-e? IX. Pius sok ideig ült világi tronuson is, de anyagi hódolatot, oly kegyeletes ragaszkodást nem tapasztalhatott soha, oly fenséges magasságban a hivő világ előtt nem állott soha, mint most, midőn fogolynak mondja magát.

Pedig a mostani pápai udvar egyház-politikáját a katholikus világ nagyobb része, és pedig a miveltebb része nem helyesli, — és mégis oly szent nimbusz, oly mesés dicsőség környezi a pápát. Minő állást foglalhat el a kath. világ feje egykor, ha mérsékelt hajlamot fog mutatni a kor-szellemmel való bölcs megalkuvásra, a nemzetek s tudományos miveltség jogos követeléseire!

---

*

Francziaországban és Németalföldön bizonyos ultramontán mozgalom mutatkozott oly irányban, hogy a pápa világi uralma helyreállitása érdekében a kormányok actiót kezdjenek. Mind a két ország kormánya azonban kijelentette, hogy ily szándék nem forog a fejében. Ezt a hobortos eszmét nem először s nem is utoljára halljuk most, némely rajongóknak kegyes sohajtozása az, mely a világ rendes haladását nem zavarja meg.

A budapesti kath. casino is elbusulván magát, feliratot intézett gr. Andrássy külügyminiszterhez, mint jó katholikushoz, kérvén, hogy tegyen már valamit a fogoly (!) pápa érdekében. Gróf Andrássy hihetőleg kedélyesen fogadta a bús hangu feliratot. Tisza belügyminiszter pedig megizente az emlitett casinonak, hogy maradjon a maga hatáskörében s ne politizáljon, mert különben bezárja a casino ajtaját.

Borzasztó dolgokat tett közzé közelebbről az angol kormány a muszka civilizáló eljárásáról a lengyel egyesült katholikusok irányában. Consuli jelentések szerint kozákok szállják meg az oly vidékeket, hol egyesült katholikusok laknak, kirabolják a népet, korbácsütésekkel kényszeritenek öreget, nőt, gyermeket az igaz orthodox vallásra, melynek pápája a czár, — a makacsabbakat halálra kinozzák. S ez az istentelen barbárság, mely Európa más országaiban csak a régi sötét századokban történhetett, most foly Muszkaországban, azon nép által hajtva végre, mely most erőszakkal tőr más népek felszabaditására! Bizony hoszszu türő az isteni gondviselés és sok gyalázatot eltür az emberek gyávasága.

Hazánkban ez alkalommal három nevezetesebb és örvendetes dolgot jegyezhetünk fel.

Egyik az, hogy a magyar kath. püspöki kar „rendszabályokat, tanterveket és utasitásokat állapitott meg a magyarországi latin- és görögszertartásu római katholikus népiskolákra s tanitó-képezdékre nézve," — s azokat az 1868. évi XXXVIII. és az 1876. évi XXVIII. törv. czikkekkel, mint a népiskolákra vonatkozókkal együtt egy gyüjteményben kiadta.

A püspöki kar egészen az emlitett országos törvényekre helyezkedve, szervezi a kath. iskolaszékeket, tanfelügyelői s minden püspöki megyében egy-egy főtanfelügyelői hivatalt. Ezek teendőit az orsz. törvényekkel öszszhangzásban állapitja meg, valamint a tan-

terveket s rendtartási szabályokat is. Ezen munkálataival a püspöki kar bizonyára nagy szolgálatot tett az országos népoktatás fejlődésének s növelte hazafias érdemeit, midőn az orsz. törvények iránt e tekintetben minden irányban teljes tiszteletet tanusitott. Legfennebb arra nézve lehetne észrevételt tenni, hogy a püspőki kar a kath. tanitókat mindenütt külön kath. tanitói egyletekben kivánja szervezni. Felekezeti szempontból ugyan ez is igazolható; de a tanitók s a népoktatás ügyének egyetemes, magasabb szempontjából lenne óhajtandó, hogy a népiskolai tanitók tankerületenként felekezeti különbség nélkül szervezkednének országszerte.

Másik örvendetes esemény, hogy a magyarországi helv. hitv. egyetemes zsinat létrejövésére is ma már kilátás van. Ez alkalommal maga a tiszántuli egyházkerület tette az inditványt tavaszi gyüléséből. A többi kerületek, ugy látszik, készséggel fogadják e nagy fontosságu meghivást s már is hozzá kezdtek az előkészületekhez. Mi örvendünk annak, ha egy hazai protestans felekezet az egyes részek tömörülése s közös érintkezése által uj erőt nyer s valódi missiója felé hathatósabb uton és módon törekszik előre menni.

Harmadik örvendetes feljegyezni valónk az, hogy az orsz. izraelita rabbi-seminarium annyi vajudás után már a megvalósulás pontján áll. A vallás- és közoktatási miniszter e czélra a fővárosban egy szép kétemeletes épületet épittetett az orsz. izr. alapból, az első emeleten — a terv szerint — a rabbi-seminarium, a másodikon az orsz. izr. tanitó-képezde lesz elhelyezve. Ez utóbbi intézet eddig is fennállott, a seminarium szeptemberben fog megnyittatni jeles tanárokkal. Ezután lesz tehát a hazában egy intézet, melyben hazai szellemben és megfelelő képzettségü izr. rabbik neveltetnek, kik által lassanként kiszorittatnak a Galicziából s Orosz-Lengyelországból beözönlő tudatlan, bigott rabbik, kik nyelvünkből egy betüt sem értettek s hazai viszonyainkat legkevésbé sem ismervén, itt mint idegenek működtek, inkább rontottak, mint épitettek. — Az orthodox zsidók egyelőre lehet, hogy idegenkedni fognak az uj seminariumtól s az onnan kikerülő miveltebb izr. rabbikról; de a világosság idővel utat fog törni magának ezek közt is természetes hatalmánál fogva. Mi bizonyosnak tartjuk, hogy az uj izr. seminarium nagy hatással leend a magyarországi zsidóság miveltségi előhaladására s hazafiasabb szellemben való gyarapodására.

Bny.

AZ UNITÁRIUSOK KÖNYVNYOMDÁI ÉS AZOK KIADVÁNYAI.

SIMÉN DOMOKOSTÓL.

Amig Guttenberg a könyvnyomtatást a 15-ik száz közepén fel nem találta, s ez által az emberiségre kiszámithatatlan és megbecsülhetetlen hasznot és áldást nem árasztott, addig a kutató ész meg volt kötve, a tudomány egy rend kizárólagos birtoka volt a zárdák mohos falai közt. A könyvek eléállitása részint a pergamen drágasága, részint azok leirása miatt borzasztó sokba kerülvén, *) egyesek csak mesés áron juthattak könyvek birtokába és igy a tudomány nem igen terjedhetett.

A könyvnyomtatás feltalálásával a tudományosság terjedését, átalánosodását gátló anyagi akadályok megszüntek ugyan, a kutató ész lelkének tápot nyerhetett, a könyv olcsóbb lett, s minden tudomány-kedvelő hozzájuthatott annak forrásához. De még mindig hiányzott valami, a mi a tudományosság terjedését teljesen lehetővé tegye, a lélek magasra törő röptét elősegitse, a kutató buvárkodásainak eredményét, lelkének szép és nagy gondolatait, eszméit megmentse és az emberiség közkincsévé tegye.

A mit a sajtó a 16-dik száz elejéig nélkülözött, t. i. a szabadságot, azt megadta a reformatio. A reformatio az ember lelkét az egyház bilincseiből kiszabaditván, azt felemelte, a hitélet mezején egyként érző és gondolkozó hitrokonokat erős kapocscsal füzte össze, bennök a törekedést serkentette, s általuk oly irodalmakat teremtett, a melyek az egyes nemzetek nemzeti értelmességét fejtették s fennmaradását biztositották.

E tekintetben mindenesetre Némethonó a kezdeményezés di-

*) Bod Péter Erdélyi Fénikse 15. l. igy irja le ezt:

Igy sok száz esztendők folyása rendiben,
Mindent kézzel irtak nagy kötés könyvekben,
De minthogy munkás volt, volt oly drága böcsben,
Hogy minden szegénynek nem juthatott ebben.

sősége. De fajunk jóravaló értelmi erejénél fogva Erdély csakhamar követte Némethont. A mint a reformátió magasztos eszméi hazánkban terjedni kezdettek, papjaink nem csak a szószékről hirdették az emberiség lelki felszabadulása evangeliumát, hanem mint írók és nyomdászok is működtek hitök és nemzetiségök szent ügyéért. Azonban miként minden nemes ügynek szokott ellensége támadni, ugy a szabad szólásnak és szabad nyomtatásnak is magában a reformált egyházban állott elé hatalmas ellensége Melius Péterben, ki a „háromságtagadókra nehezedett, papjaikat elüzte, könyveiket égette" *). Ez üldözés ellenében az unitárismus, segitve az 1568-ki tordai országgyülés által, megmentette a szólás és sajtó szabadságát, kijelentvén, hogy a „lelkiismeret teljesen szabad és az semmire erőszakkal nem vitethetik." Ilyen formán hazánkban egy nemzeti fejlődésünket előmozditó hazai irodalom biztositása ennyiben az unitárismus vivmánya Annak érdeme a sajtó és vallás szabadságának ezelőtt háromszáz évvel való létesitése, érvényesitése.

Sokan az unitárismust a reformatio késő szülöttének, bizonyos ujitás-vágy és túlbuzgó speculatio által létre hozott iránynak tekintik. S ennek következtében a többi apró ker. felekezettel egy kategoriába sorozzák. Pedig nincs igazuk. Az unitárismus lényegileg nem a reformatio szülötte, hanem felelevenitése ama tiszta evangeliumi igazságoknak, a melyek az ős kereszténység lelkét elevenitették, s a melyek — a mint az öszszekötő szálak mutatják — néha-néha még a sötét középkorban is felcsillámlottak, az uj korban pedig, annak erjedésével, felelevenedtek, tömörültek és új alakot nyertek. Még pedig nem későn, hanem a reformatio után azonnal, a mint ezt a Hetzer, Denck, Savoyai Claudius, Campanus, Servét és más unitáriusok működése bizonyitja. Fő jellemvonása az, hogy soha, sehol és senkire erőszakkal nem kivánt hatni. Csupán a megismerés és meggyőzés fegyverét használta. E végből a hol csak terjedett, azonnal iskolát, nyomdát állitott, ismeret-terjesztő, felvilágositó iratokat, nyilvános vitákat tartott, hogy mindenki maga győződjék meg az igazságról. Igy volt ez Lengyelhonban. Igy volt különösen Erdélyben, hol már az unitárismus hajnalán egyszerre három könyvnyomdával rendelkeztek eleink. Ez által az unitárismus hatalmas terjedést vett ugyan, de e mozzanat nem kis mértékben folyt bé a 16-ik százban arra is, hogy a magyar nyelv az állam

*) Szilágyi S. Erdélyi országgy. emlékek II. köt. 257. l.

életében virágzóbbá legyen, nemzetiségünk megszilárduljon a hittudomány fejlődjék, emelkedjék, e mellett a tudományok többi ágai lendületet nyerjenek, s bérczes hazánkban oly virágzó nemzeti irodalom keletkezzék, a melynél gazdagabbat, szebbet és jelentékenyebbet, ama korból, egy nemzet irodalma sem tud felmutatni.

A dolgok ily állásában azt hiszem, nem teszek haszontalan munkát, midőn e folyóirat hasábjain a fennebbi czim alatt egy czikksorozatot nyitok meg, melynek czélja lesz megismertetni hazánk müvelődése történetének egyik legnevezetesebb mozzanatát, az egyházunk által használt és birtokában levő könyvnyomdákat, s azok kiadványait, a melyek nem csak dogmai, hanem nyelvészeti, könyvészeti, irodalom- és egyház-történeti, s átalában müvelődés történeti szempontból kiváló fontosságuak. Ha igy mindenünnen öszszehordjuk az irodalom-történet porszemeit, nem lesz majd nehéz valakinek azokból egy teljes magyar bibliographiát állitani öszsze.

Az unitáriusoknak Erdélyben öszszesen öt nyomdájok volt. Olyan azonban, a mit használtak, csak négy. Ilyen nyomdáik voltak a gyula-fehérvári királyi könyvnyomda 1566—1570, Kolozsvárt a Heltai Gáspáré 1545—1660, Abrudbányán Székesfehérvári Kárádi Pálé 1569, és a kolozsvári unitária ekklézsiáé 1696—1716. Ezek közül

I. A GYULA-FEHÉRVÁRI NYOMDA.

1. §. A nyomda keletkezése.

E nyomda eredetére vonatkozólag Ilyés András azt jegyzi meg „De ortu et progr. variarum in Dacia gentium et Religionum" czimü müve 36. lapján, hogy Blandrata „Albae Juliae jus typographiae ac scholarum obtinuit." De hogy Blandrata az igy nyert joggal élt-e, s ő maga állitotta-e fel a nyomdát Fehérváron, annak semmi nyoma nincs. Sőt a mint Dávid Ferencznek 1567-ben Gyula-Fehérváron megjelent „Rövid magyarázat miképpen az Antichristus az igaz Istenről való tudomant meghomaliositotta" stb. czimü munkája mutatja, e nyomdát a király saját költségén állitotta fel az unitáriusok használatára; mert annak czimlapján Hoffhalter Rafael magát királyi könyvnyomtatónak mondja.

A kezeinkben levő adatokból ugy látszik, hogy a király a nyomdát már 1566-ban felállitotta és felszereltette. Első felügyelője tudtunkkal Hoffhalter Rafael volt. Hoffhalter 1557-ben Bécs-

ben nyomdász volt, a mint Huszár Gálnak ez évi octob. 26-ról Bullingerhez intézett levele mutatja. Innen azonban kálvinista vallása miatt távozni kényszerülvén, Debreczenbe ment. S itt kiadta Mélius vagy Horhi Juhász Péternek Sámuel és királyok könyvei forditását 1565-ben 4-r., a mely forditásban az a különös, hogy Melius a „Jehova" szó helyett többnyire „Szent háromságot" tett*). Hoffhalter Debreczenből Gyula-Fehérvárra hivatott meg nyomda-felügyelőnek, hihetőleg még 1566. végén. Az 1567—1568 mártius haváig kiadott könyvek, mind a Hoffhalter Rafael nevével jelentek meg: per Typographum Regium Raphaelem Hoffhalterum. Azonban Hoffhalter 1568 tavaszán, valószinüleg a fehérvári vita ideje körül, meghalván, már e vita folyama és eredménye, az Albana Disputatio, az özvegye nevével jelenik meg: Excusum Albae Juliae apud Viduam Raphaelis Hoffhalteri, Anno M. D. LXVIII.

De ugy látszik, hogy a király nem hagyta hoszszason felügyelő nélkül a nyomdát. A Hoffhalter halála után kevéssel Vagner Gergely ottani iskola-tanitót bizta meg a felügyelettel, kinek neve már az 1569-ben kiadott könyveken megjelenik.

Az unitáriusok e nyomdát csupán három évig használták, 1567—69-ben. A János Zsigmond halála után Bátori István a jezsuitáknak adta, kiknek birtokában 1580. jun. 21-én egy villám megsemmisitette.

E nyomdában az emlitett három évi használat ideje alatt öszszesen 19 önálló mű jelent meg. Még pedig 1567-ben négy, 1568-ban tiz, 1569-ben öt. Az unitáriusoknak ezutáni müvei Heltai Gáspárnál jelentek meg Kolozsvárt, a ki 1568-ban unitáriussá levén, egyuttal főpappá választatott.

Itt mindenek előtt megjegyzem, hogy a folyó számokat a nyomdák öszszes kiadványain keresztül változtatás nélkül megtartom azért, hogy a t. olvasó minden utánkeresés nélkül tudhassa, hányadik kiadványa az unitáriusok nyomdáinak az, a melyiknek leirását olvassa.

(Folyt. köv.)

*) E forditásból két példány van kolozsvári főiskolánk könyvtárában. Az egyik csonka. A másikban csak a czimlap hiányzik.

LEVELEZÉS.

Dr Martineau Jakab, a hirneves angol bölcsész, nem régiben egy levéllel tisztelte meg szerkesztőtársunkat, a melyből érdekesnek találjuk a következőket közölni:

London, 1877. junius.

Ön igen jól tudja, hogy menynyire elvagyok én halmozva teendőkkel, és bizton hiszem, hogy megbocsát, hogy szives és érdekes levelére ily későn válaszolok és köszönöm meg a „Keresztény Magvető" egymást követő számait, melyek könyvtárunk kincsei közt illő helyet foglalnak el. Megtiszteltetve érzem magamat önnek azon kérése által, hogy irjak valamit folyóiratuk számára. Ha irataim közt valami olyas czikket találok, mely a czélra alkalmasnak látszik, vagy pedig olyas gondolatok merülnek fel lelkemben, melyekkel önöknek hasznára lehetek, legyen meggyőződve, hogy kivášágát nem feledem el, és a menynyiben tőlem függ, teljesitni fogom. De feltehető,hogy koromban sok ily tervnek és óhajtásnak csakis a képzeletben kell maradnia kivitelre sohasem juhatván. A meddig anynyira el leszek foglalva (mint ez évben is) tantárgyaim újrairásával, más irodalmi munkásságra nem fordithatok időt.

. . . . . . Valahányszor a keleti kérdés van szóban, mindanynyiszor a nagy aggodalmakra gondolok, a melyeket az az önök hazájának okozhat. Részemről osztom bizalmatlanságukat Oroszország irányában és esztelenségnek tartom, hogy a törökországi keresztények iránti buzgóságból a Balkánon keresztül út nyittatik a legabsolutabb, és legveszélyesebb európai hatalmasságnak. Én sajnálattal tekintek Gladstone és pártja illusioira. De mindazon lárma mellett is, melyet ők ütöttek mindazon befolyás mellett is, melyet becsületes, de politikátlan szellemekre gyakoroltak, én hiszem, hogy Oroszország nem fog győzelmeiben meszszehaladni a nélkül, hogy népünk figyelmét hatályosabban föl ne keltse azon komoly következmények iránt, melyeket e háboru magában rejt és hogy ne inditsa az önök népével való csatlakozásra megállitni a czár hadsergeit és biztonságot szerezni nagyratartó hatalma ellenében.

Mióta ön elhagyott, hazánkban az egyházi mozgalmak gyors menetet vettek. A ritualistikus párt megsértetve érezvén magát a szertartásai ellen most hozott törvényes határozatok által, az egyháznak az államtól való elkülönitését készül declarálni, és minthogy

törvényellenes dolgot szándékszik tenni, csakhamar ki fog rekesztetni az államegyházból és non-conformista egyházzá lesz. Scotiában meg a hitvallást (Confessio) illetőleg támadt nagy mozgalom, mely már is széles kiterjedést vőn. A zászlókitűzés egyenesen azon az alapon történt, hogy az orthodox hitvallás főbb czikkelyeire nézve ugy a papok, mint a világiak közt hitetlenség uralkodik. A lelkészek elfogult tömege az egyházi gyülésekben még sokáig le fogja szavazni a reformereket. De ily kérdések, ha egyszer tisztességesen meg vannak inditva, állandóan el nem némithatók. S ha a protestáns orthodoxia most életét akarná biztositni, nagyon magas dijt kellene hogy fizessen, komoly betegségek emésztvén testét.

Budapest, junius hava.

April 15-én tartotta meg egyházközségünk rendes évi nagygyülését számos hitrokonunk részvétele mellett. Közvetlen a gyülés megnyitása előtt, Buzogány Áron tartott egy rövid, mély vallásos érzéstől áthatott szép imát, telve a hit, a vallás buzditó, báloritó, vigasztaló erejével, áldást kérve a mindenhatótól ugy vallásközönségünk öszszeségére, mint egyes tagjaira, a vallásos élet gyakorlására, ápolására intve a meghatott jelenlevőket.

Ezután Hajós János fáradhatatlan és buzgó elnökünk nyitotta meg a gyülést egy igazi, a kereszténység fenkölt szellemétől áthatott gyönyörü beszéddel, élénk szinekkel ecsetelve itteni egyházi életünk mult évi lefolyásának főbb mozzanatait, ecsetelve a fiókegyház szaporodását, jelezte az öszszeeskettek és kereszteltek számát, s általán mind azon intézkedéseket, melyeket a kebli-tanács segélyével, ekklézsiánk érdekében kifejtett.

Erre Buzogány Áron titkár és a pénztár vizsgálására kiküldött bizottság tette meg évi előterjesztéseit és jelentéseit. Pénztárunk — rövid egy évi megalakulásunk óta is — már majdnem negyedfél száz forint öszszegre rugott, atyánkfiai önkéntes, buzgó adakozásai következtében, mely öszszeg az első hazai takarék pénzintézetnél van letéve gyümölcsözés végett. Következett a jövő évi budget megállapitása, s a jelen levő hitrokonaink által az aláirások azonnal megkezdettek. A vidéki tagok, a pénztárnok által szólittatnak fel.

A titkári jelentés felolvasása után, az alapszabályok értelmében, a hivatalnokok megválasztása következett. A választásnál, közfelkiáltással, elnöké újból Hajós János, titkárrá Buzogány Áron és pénztárnokká: Végh József választattak meg. A közgyülés az E. K. T.

utólagos jóváhagyása reményében a már megerősitett alapszabályokon anynyi módositást tett, hogy a kebli tanács eddigi négy tanácsosi állomását hatra bővitette ki. Az eddigi négy tanácsos, u. m. Hatala Péter, Jakab Elek, Bedő Albert és Sebes Pál közfelkiáltással újból megválasztattak, továbbá új tagokul általános szótöbbséggel megválasztattak: Székely Elek és Ürmösi Miklós.

Szellemi életünk kis egyházunk érdekében folyton lelkesült, s az ugynevezett kebli-tanácsi üléseken kivül, minden hóban kétszer öszszejövetelt tartunk, érdekes pour-parlék, az egyházi mozgalmak megbeszélése s eszmecserék végett, hol is Hajós J. és Buzogány Á. barátaink értesitnek ugy az itteni, mint az anya-ekklézsiánkban, valamint az öszszes egyházi életünkben időközönként felmerült érdekesebb mozzanatokról. Hatala Péter és Bálint Gábor egyetemi tanár urak pedig érdekes részleteket beszélnek el keleti nagy utazásaik élményeiről. Ez öszszejövetelek igen látogatottak, nemcsak a mi részünkről, hanem más felekezetü tanári és irói kitünőségek megjelenése által is.

Egyszóval, kis erőnkhöz képest mi is igyekszünk eleget tenni egyházi érdekeink s annak kultur-mozgalmai terjesztése, ápolása érdekében. Egyházunk minden egyes tagja egy kis apostolnak tekinti magát, ki a maga kis körében, missiói kötelességének szivből, lélekből eleget igyekszik tenni.

Adja Isten, hogy a szép Erdély bérczeiből átültetett kis mustármag mihamarább Magyarország homokos talaján is dús lombozatu erős fává nőjön és erősödjék!

(y,)

IRODALMI ÉRTESITŐ.

1. A hit és kötelesség feletti keresztény szemlélődés utolsó sorozata. Irta Tayler János a londoni Manchester New College volt igazgató tanára. Utolsó kötet. (Last series of Christian aspects of faith aud duty. Discourses by John James Tayler, late principal of Manchester New College, London. Williams and Norgate. 1877. 8-r. VII, 346. l.)

E kötetről, mely szerkesztőségünkhöz nem régen küldetett bé, kedves kötelességünknek tartjuk folyóiratunk hasábjain megemlékezni. Tayler János nevével e folyóirat olvasói nem most találkoznak először. Közülünk többen szerencsések voltak őt szemé-

lyesen is láthatni háromszáz éves ünnepélyünkön Tordán 1868-ban, a hol mint angol testvéreink képviselője volt jelen; szerencsések voltak az ő nemes jellemét, fenkölt gondolkozását és szelid keresztény lelkületét ismerhetni. Jelleme alapvonásaira, érzületére ő sok tekintetben hasonlitott Krizához. És a kezünk alatti beszédek mind meg annyi hű tükrei a „belső embernek,“ a mint Kriza nevezé az ember benső, értelmi és érzelmi tulajdonait. Igaz keresztény kegyesség és szeretet ömlik el azok minden során s széles olvasás által mivelt izlés és gyakorlott kritikai érzék tünik elő a fölfogásban és kidolgozásban. E beszédek, melyeket az elhalt szerző leánya rendezett sajtó alá, az 50-es évek elején megjelent hasonnemü beszédeknek második és utolsó kötetét teszik és minthogy ezeket a szerző utóbbi éveiben dolgozta, legérettebb gondolkozásának emlékei. A kötet tartalma a következő: I. A bölcseség a tapasztalás gyümölcse. II Krisztus Istensége. III. A kisebb hibák komoly következményei. IV. A sziv nyugalma. V. A szellem egysége. VI. A kegyeség és jótétemény kölcsönös befolyása. VII. Az Istenben és Krisztusban való élet. VIII. A Krisztusban való hit átalakitó ereje. IX. Kárpótlás az embernek az elvhez és lelkiismerethez való hűségeért. X. A prófétai nyilatkozatokban való bizalom alapja. XI. A Krisztus szelleme által való közeledés az Atyához. XII. A csapások a lélek gyógyitói és megszentelői. XIII. Holt betü és élő szellem. XIV. A jó embernek az Istenben való örök élete. XV. Szellemi látás. XVI. Az idő leczkéi. XVII. A halhatatlanság bizonyitéka erkölcsi természetünkből. XVIII. Isteni kincsek földi edényekben. XIX. Krisztus feltámadásának öszszeköttetése az emberi halhatatlansággal. XX. A szellem munkája folytonos és előrehaladó. XXI. Szellemi rokonság a láthatatlan Krisztussal. XXII. A világ kibékülése Istennel a Krisztusban. XXIII. A hű tanitvány. XXIV. Isten személyisége. XXV. A kor veszteségei és nyereségei. XXVI. A halhatlan jövőt szemeink előtt Isten könyörületesen elfátyolozta.

Mi jó lélekkel ajánlhatjuk e beszédeket mindazoknak, a kik az angol termékek élvezetére kellő nyelvismerettel birnak, annál is inkább, mert mentek minden felekezetiességtől, egyetemes keresztényi szellem uralkodik azokban. P.

2) Földrajz a népiskolák számára. I. II. III. kötet.

3) Vezérkönyv a földrajz tanitásában, tanitók számára irta Ballagi Károly.

Az első czim alatt három kis kötet a tanulók számára kézi könyvül van szánva, ezért a szerző — miként mondja — a kor-

mányilag megállitott tantervhez ragaszkodott. A kézi könyvekben az eléadás modorát és tárgyalás rendét illetőleg, nincsen semmi különös ujság, vagy tanmódszeri oly fogás, mely a hasonló czélra irt kézi könyvek egyikében vagy másikában meg nem lenne már. Részünkrbl a II. kötetben látunk anynyi eltérést, illetőleg javitást, hogy Magyarország egyes kerületeit fejezetekre osztva tárgyalja például: a kerület vizei, megyéi, termékei, lakosai. Ez ellen azonban az az indokolt kifogás tehető, hogy ily módon a gyermekben az ország concret képe nem alakulhat meg. Van ugyan a könyv elején hat kis lapon adva némi átalános tájékozás, de ez korántsem elégséges arra, hogy a gyermek hazánk oro- és hydrographiáját azok szerint anynyira megismerje, hogy azt mintegy maga elébe teritve képzelhesse; pedig ez minden ország ismertetésénél szükséges; Magyarország pedig e tekintetben kiváló jelleggel birván, ennek tudása nélkül, hazánk geographiai ismerete teljes lehetetlen. A szerző által követett módon az egyes kerületekről szerezhet ugyan fogalmakat a gyermek, de azok csak egyes mozaik darabok maradnak, hiányozván az azokból öszszhangzatos képet alkotó átalános ismeret.

Ha a szerző által is használt két indokolatlan, értelmetlen szót — tananyag és tanalak — akarnók használni, azt kellene mondanunk, anyagot és tanalakot illetőleg nem lehet kifogásunk; mert ha van, az a kormányilag megállitott rendszert illetheti.

E rendszerhez hiven a szerző is a tankönyv I. kötetében, mely 8—9 éves gyermekeknek van szánva; felöleli a világ öszszes népeit és államait, s azért egy népiskolai tanév alatt, a geographia tanulásához szükséges fogalmaknak a gyermekbeni kifejtése után a 8—34. lapon néhány százra vagy ezerre menő puszta nevet, tehát oly szót, a mihez a gyermek ismerettárában semmi névvel nevezendő érdek nincsen kötve, sem a könyv nem nyujt — tanulói nyelven szólva — bémagoltat. S miután a gyermek ezzel egy évig kinlódott; a következő évben ugyan azon szavakkal, ugyan azon nevekkel, kis higocska mártásba téve, kell táplálkoznia.

Szerintünk ez eljárás, valóságos ember-kinzás.

Talán ennek tudatában a szerző az első kötetben a papiroson megutaztatja növendékeit, de nagyon csodás, természetben nem létező dolgokat mutat nekiek, például Kolozsvárt posztógyárt, Dicső-Szent-Mártonban pedig gymnasiumot. A II. kötetben az egyes kerületekről némi átalános ismertetést és tájékozást nyujt; óhajtandó azonban, hogy ily értelemzavaró dolgok, ezekben ne forduljanak elő, mint például midőn a királyhágón tuli (Erdély) kerületről azt mondja

hogy rajta nincsenek tulajdonképeni rónaságok, legfölebb széles völgyek a folyók mentében, például az ugy nevezett mezőség, hollott hazánk igy nevezett darabkája tulajdonképpen egy hápahupás vizválasztó a Maros, Aranyos és Szamos között; s a helyett, hogy maga tágas völgy volna, a hegységeknek és szük völgyeknek folytonos váltakozása.

A tanitók számára irt kézikönyvben a néptanitók hasznos és szükséges tájékozást találhatnak magoknak. K.

4.) Arab nyelvtan. Olvasmányokkal és szótárral, tekintettel a főbb sémi nyelvágakra és az élő nyelvre, irta Dr. Hatala Péter, a budapesti kir. magy. tud. egyetemen a sémi nyelvek ny. r. tanára. Budapest, 1877. 8-r. (VIII, 148. l.) Ára 1 frt.

Az arab épitészet gyönyörü stylje és gazdag irodalma oly maradandó hatást tett Európára, a mely a móroknak Spanyolhonból való kiüzetése után háromszáz évvel is érezhető volt még anynyira, hogy a franczia Postel és a német Spey szükségesnek látták a tudományos világ figyelmét az arab irodalomra felhivni, s ennek megismerésére eszközöket adni annak kezébe. Ettől fogva az arab irodalom egész kincse feltárult nyugot előtt, s lassanként megismerkedett az arabok tündér világával, költészetével, bölcsészetével, mondáival és tudományával. Mi csak most jutottunk oda, a hova Német és Francziaország a 17-dik száz elején jutottak, pedig minő régen használjuk az arab számokat, s olvassuk az arab regeirodalom „Ezer egy éjszakáit“! Csak most kezdünk eszközökkel birni a végre, hogy megismerhessük azt a nyelvet és irodalmat, a melyen a Mohamed öszszes követőinek vallási, erkölcsi, politikai és jogi elvei egy könyvben, a Koránban, vannak eléadva. Ily eszközt adott nekünk szerző a kezünk alatti arab nyelvtanban egy nép irodalmához, a melynek már Mohamed előtt ünnepelt költői voltak, kik a vitézséget és szerelmet megénekelték.

Az arab irodalom fénykora Mohameddel kezdődik. De mig alatta főleg vallási és erkölcsi irányu volt, addig az Abbasidák alatt a tudományok és müvészetek is emelkedni kezdettek. Különösen az Omajjadok dicső uralkodása alatt kiváló figyelmet forditottak a történelemre, földiratra, philosophiára, orvostanra, természet-, számtanra és csillagászatra. Európa nekik köszönheti az ugynevezett arab számokat, a középkor a földirat fejlesztését. A theologiában és a jogi tudományokban már nem tartottak egyenlő lépést a többi tudományokkal. Ez iránybeli munkásságuk inkább csak a Koránra irt commentárokra és scholiákra terjedett. De annál eleve

nebb és vonzóbb alakban emelkedett az epikai, didaktikai, rege- és lirai költészet, melyből már a 8-dik században jelentek meg egyes divánok (=anthologiák), mint p. o. a Hamasa.

Valóban köszönettel tartozunk a tudós szerzőnek, hogy a — tudtunkra — első arab nyelvtant anyanyelvünkön közreadta, s ez által egy ily gazdag irodalom megismerhetésére kulcsot adott kezünkbe, irodalmunkban pedig egy eddig mélyen tátongó hézagot igyekezett betölteni. Szerző müvének bévezetésében a sémi nyelvcsalád egyes ágait, s az azokhoz vezető irodalmi eszközöket ismerteti. Ezután a nyelv nyelvtani részét adja elé a főbb sémi nyelvágakra és az élő nyelvre való tekintettel. Végül egyes kiszemelt olvasmányokat és szótárt ad. Sajnáljuk, hogy nyomdánk állapota nem engedi meg kissé részletesebben szólanunk e nyelvünkön megjelent új phenomenonhoz. Egyébiránt bátran merjük ajánlani e müvet mindazoknak, a kik az arab nyelvvel megismerkedni ohajtanak.

S.

5.) Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén. Irta Szentkatolnai Bálint Gábor. Budapest, Hornyánszky V. 1877. 8-r. (XXX, 62. l.) Ára?

A kezünk alatti kis füzetben szerző Hunfalvi Pálnak és elvtársainak amaz eljárása ellen kél síkra, a mely szerint azok a magyar fajrokonság kérdését finn kérdéssé változtatták át, s csak azt akarják ősinek tekinteni nyelvünkben, a mi a finn-ugor nyelvek szóanyagából kimagyarázható. Ez elmélet ellenében szerző a magyar és mongol nyelv párhuzamba tétele segélyével igyekszik bébizonyitani, hogy „a magyar nemzet semmi népnek sem kiegészitő része, hanem épen oly egészet képezünk, mint a mongol, török-tatár és mandsu népek". Örömmel üdvözöljük szerzőt e téren, a melyen anynyi még a tenni való, s a melyen már anynyi fáradtságos kutatást tettek nyelvészeink és még sem jutottak kivánt eredményre. S várjuk, hogy mi hamarább bocsáthassa közre az általa gyüjtött nyelvanyagot és érdekes utazásai eredményét. S.

6. Lang Henrik válogatott beszédei. Magyarra forditotta Mitrovics Gyula ref. hittanár és főiskolai lelkész Sárospatakon. A szerző életrajzával. Sárospatak, 1877. 8-r. (170. l.) Ára 1 frt. 20 kr. Ismertetését folyóiratunk jövő száma hozza. Addig is ajánljuk papjaink figyelmébe.

KÜLÖNFÉLÉK.

Debreczen és az unitárismus. A debreczeni „Evangyéliomi prot. lap“ idei 22. számában Dr. Márk Ferencz a német és más prot. egyletek, s ezekkel együtt minden szabadabbb vallási irány felett meghuzván a halálharangot, egyebek közt ezeket mondja: „igaz, hogy az efféle egyházellenes pártoknak ugy előállása, mint elenyészése felette gyors s sokszor csakis az idő kérdése. Csak egy tekintet a protestáns egyház történelmébe, s tüstént látni fogjuk, hogy állitásunk teljesen igazolva van. A reformáczió kora óta is, hány ily romboló mozgalmak merültek (tán magyarosabb lesz vala: mozgalom merült) fel s tüntek el ismét az egyház láthatáráról! Ott van a socinianismus, a wolfi bölcsészet nagy béfolyása a theologiára, az angol deismus, a franczia atheismus, a német rationalismus, s ennek biztos resultatuma a Protestantenverein . . . . mindezen tünemények már, részint egyes, részint pedig több egyének (tán egyén-t akart mondani a több után), béfolyása által némi létjogot erőszakoltak ugyan ki magoknak az egyházban???!!! Vajjon nem inkább elmondhatnók ezt a kálvinismusról, mint az unitárismusról? mert mig az unitárismus soha erőszakot nem használt, addig a kálvinismus máglyát gyújtott Servétnek, s kivégeztette Alvinczit); sokszor annak szivét és életerét is béhatóbban és közelebbről érintették; helyet foglaltak magoknak ugy az iskolai mint a templomi szószékeken; de eljött az idő, a mikor felettök is kedvezőtlen szél kezdett elfúni, (ez lehet kegyes ohajtása, de még eddig nem igaz az unitáriusokra nézve), s őket a hajó orrának kormányáról (a kormány a hajó farán szokott lenni) a leghátsóbb szegletbe leszoritotta, s az általok eddig vezetett hajó, a kormányosok leszorultával, irányt vesztve rohant a megsemmisülés örvénye felé. . . . . . Hát a mi magyar protestáns-egyleteseink meddig dominálnak még, már t i. bizonyos körökben? Mikor üt már rájok nézve is a feloszlás órája? Mikor következik bé az az idő, a midőn valaki közülök, megsokalva a sok ide s tova ingadozást, a biztos czélnélküli irányt, s azon bőkezüséget, melylyel a modern atyafiak az unitáriusokat elhalmozzák (e mondatnak semmi értelme nincs) határozottabb s öntudatosabb módon lép világ elé . . . .? Talán előbb, mint mi gondolnók, ők pedig ohajtanák“. Azt hiszem, ehez egy józan protestáns ember számára sem kell commentár. Mondja aztán valaki, hogy a debreczeni atyafiak hívek kiadott programmjukhoz és a protestantismus magasztos elvéhez, a lelkiismeret szabadságához, s nem csupa üres szó mindaz, a mit ők a középkori scholastica modorában mondanak? Bizony méltán ráillik Márk Ferenczre, a mit Virgilius oly találóan mondott: „Dat inania verba, dat sine mente sonum“

Hanem hát a dolognak komolyabb oldala is van. S ez az, hogy Márk Ferencz hűtelen az evangeliumi szabadsághoz, a Helvetica Confessio I. és II. részeihez, hűtelen a debreczeni irányelvek jelszavához: „religio est res liberrima“. (Lásd az ev. prot. lap 1875 évf. 4. sz.).

Káröröm mel tekint minden mozzanatra, a mi a másként gondolkozók és hivők egyházában és egyletében támad, s azokból a régi szokott nótákon azok elenyésztét jósolja. Lekiábálja és kioltani szeretne minden oly egyházat, a mely az evangeliumi szabadságot nemcsak szóval vallja, hanem a gyakorlatban is érvényesiti, s ennek következtében az övétől különböző nézetekre, elvekre jut. Sőt az ily emberek szeretnék kilökni az egyházból saját hitrokonaikat, testvéreiket is, a kik velök ellenkező nézetben vannak. Az ilyen eljárás az illetők szenteskedését, önzését árulja el, s bizonyára nem mutat igaz vallásosságra, jézusi szeretetre. De hiszen gyümölcséről ismeri meg az ember a fát. Bizony pedig ideje volna már, ha közeledniének ahoz, a mit Genf 1540-ben a pecsétjére jelszónak tett: „Post tenebras spero lucem“. Egyébiránt, hogy Dr. Márk Ferencz és a debreczeni theologia többé hasonló dilemmákba ne jusson, egy ajánlatot teszek. A ki az unitárius és ref. egyházak elveit ismeri, tudja, hogy mi a szeretet munkáiban átalában, s a külsőségekben kisebb nagyobb mértékben megegyezünk. A különbséget tehát köztünk a dogmai kérdések teszik. Ám fogjunk hozzá bátran, vitassuk meg őszintén, ne egyik vagy másik symbolikus könyv világitása mellett, hanem egyenesen és csupán a jézusi elvek alapján (a minthogy keresztény rajta kivül más alapot nem is választhat) a minket egymástól elválasztó kérdéseket, ontsuk le, ha lehet, a válaszfalat, a mely Krisztus hiveit egymástól elkülöniti, űzzük el a gyülölet ördögét, a mely némelyekbe anynyira szeret béfészkelődni, s ott a viszály magvait hinteni el. S ha valamelyik fél a másiknak igazságát elismerni kénytelen leend, az ne szégyelje Krisztus evangeliumát.

Dr. Ballagi lemondása. A mint a Prot. e. és isk. lap idei 22. számából értesülünk, Dr. Ballagi Mór egészségi állapota miatt a dunamelléki ref. egyházkerület május 26 s köv. napjain tartott közgyülésén tanári hivataláról lemondott. E lemondás valamint minket, ugy a közgyülést is anynyira meglepte, s ez anynyira érezte a veszteséget, hogy ez ügy tárgyalását másnapra halasztotta, remélvén, hogy lemondási szándékát megmásithatja. Különösen megható volt a budapesti ev. ref. theologia növendékeinek a közgyüléshez intézett folyamodása, melyben melegen ecsetelve szeretett tanáruk iránti ragaszkodásukat, a tőle nyert lelki hasznot, és a fájdalmat, a mely őket a Dr. Ballagi lemondása által érte, kérik a közgyülést, hogy eszközölje ki, hogy a tanári széken tovább is megmaradjon. Sajnáljuk, hogy ez nem sikerült, — anynyival inkább, mert Ballagi egyike ama jeleseknek, a kik hazánkban a theol. irodalom terén legtöbbet tettek, s a ref. egyház kebelében a szabad vizsgálódásnak jogosultságot és érvényt szereztek. Reméljük azonban, hogy ha a terhes tanári hivataltól megvált is, nem szűnik meg szokott buzgalmával, kitünő tehetségeivel és széles ismereteivel theologiai irodalmunkat gyarapitani és a gyomokat irtani az urnak szőlőjében. Lemondása után a prot. egylet feloszlását ajánlja. A tanitványi kegyelet egy „Ballagi alapitvány“ létesitésén fárad.

— **Még egyszer Debreczen.** Midőn a fennebbi közlemények már ki voltak szedve, kaptuk a debreczeni prot. lap idei jun. 22-iki számát, a mely „különfélék“ c. róvatában két közleményt szentelt az

unitáriusoknak. Az egyik az amérikai unitáriusokat illeti. Ebben a rosz akaratu „Weekly Review“ után azt mondja, hogy „az unitáriusok új tagokat (?) eveket vesznek fel, hogy toborzzák társulatukba a tagokat, . . . s falragaszaikon ilyféle csábitó hirdetések olvashatók: templomi mulatságok Michigánban, szép drámai előadások, a szokott társasági táncz“. A ki tudja, hogy az unitáriusok az egyetlen felekezet, a mely már az ős kereszténység idejétől fogva komoly dolgot csinált a vallásból, s az új világ mozzanataival ismeretes, ily hazugságokat, ily rosz akarattal a világba szórt, s még nagyobb rosz akarattal utánközölt alaptalan ráfogásokat el nem hiszen. A másik közlemény határozott tiltakozás Ballaginak a Prot. e. lap idei 18-ik számában kifejezett ama testvéries ohajtása ellen, hogy egy alkotmányozó nemzeti zsinatban való részvételre az unitáriusok is felszólitassanak. „Tán csak nem az egyházelvüséget erőtlenitő protestans-egyletes szellem béhurczolni akarása ez“ — irja az emlitett lap — „a mindkét hitvallásu positiv protestánsok zsinati működésére? Gondoskodjanak, s fognak is gondolkozni ők magukról, *sokasem* aggódjunk oly nagyon azok felől, kikre nagyon rá illik Luther szava: más szellem van azokban — a hit tárgyaira nézve. A hitszilárd ref. egyház sehol a világon önjelleg- és hitelv sértés nélkül maga nem hivhatja fel az unitáriusokat közösködésre, zsinatozásra. (Oh, oh!!!) Van nekünk elég bajunk a magunk moderneivel, minek szaporitani a bajt s izgatni a kedélyeket“. Hol van itt a humanitás, a keresztény szeretet legkisebb nyoma, a mely azt mondja: „egyenlő akarattal legyetek ti közöttetek egymáshoz a Jézus Krisztus szerint“?! Róm. 15, 5. — De hiszen nem is csoda: a bagoly mindig fél a világosságtól. Ha a positivitásnak iménti vindikálása a debreczeni theologusok nézete, ugy vagy akkor szóltak hamisan, midőn lapjuk meginditásakor programmjukban a vallást *res liberrimá*-nak mondották, vagy most, mert a positivitás minden haladást, minden szabadságot kizár. Tertium non datur. A mi a zsinatban való részvételünk elleni tiltakozást illeti, ez a lap particularismusára, szűkkeblüségre mutat. Ugy látszik, hogy emlitett lap munkatársai a kereszt. vallást csak másodrendü kútfőkből confessiókból tanulták és közvetlen sem a nagy mestert, sem tudományát nem ismerik, különben tudniok kellene ama nagyszerü mondását: „Arról ismernek meg titeket, hogy az én tanitványim vagytok, ha egymást szeretitek“. És itt figyelmébe ajánlom a szeretett apostolnak ama mondását is: „Valaki ezt mondándja: szeretem az Istent és az ő atyjafiát gyülölendi, hazug az“. 1 Ján. 4, 20. Ezekből láthatja az érintett lap, hogy Luther szerint csakugyan más szellem, a szeretet lelke lakozik bennünk, nem ugy mint benne, a mely a magokat elég impertinenter szabad egyháznak nevező skótokkal (210. lapján) most is az *elesett angyalok és a sátán valódi létével* kinlódik.

— **Főtanodánk tanári kara** angol unitárius afiai példájára elhatározta, hogy ezután Főtanácsi gyüléseinket felolvasásokkal köti össze. Az eddigi megállapodás szerint minden ily alkalommal két felolvasás lenne, egy elméleti és gyakorlati tárgyu, a mihez a Főtanács tagjai is hozzászólhatnának megvitatás végett. A mint tudjuk, ez intézkedés

*

már a jelen évi Főtanácson életbe lépnék. Üdvözöljük derék tanári karunk eme nemes törekvését!

Egyházi könyvtár alapitása ügyében. Egyházunk hivei kizárólag magyarok és székelyek levén, már a teremtőtől józan észszel és tudvágygyal vannak megáldva. Fájdalom, e tudvágyat nem mindnyájan elégithetik ki. A szegényebb rész kénytelen megelégedni aval az ismerettel, a mit a falusi iskolák után a tapasztalat és másokkal való érintkezés nyujt. E kényszeritett helyzet ólomsulylyal nehézkedik reá, a min azonban néha az által könnyit, hogy üres óráiban elmenyen a paphoz és a tanitóhoz, magyarázatot kér azoktól az általa nem értett jelenségekről, találmányokról és eseményekről s jól esik lelkének, midőn ezek magyarázata lelkét megnyugtatja, kielégiti. Vajon már hiveink egy részének eme kényszerü helyzete nem elég ok-e arra, hogy az illetők figyelmét egyházi könytár alapitására forditsuk? S ha még ehez egyházunk hiveinek magasabb müvelődését, a kor igényeihez mért ismeretek megszerzését, iskoláink szükségeit tekintetbe veszszük, lehetetlen, hogy eljöttnek ne lássuk az időt, a mely az ily könyvtárak alapitását sürgetőleg parancsolja. E tekintetben felhivjuk papjaink, tanitóink, egyházköri közgyüléseink és espereseink figyelmét arra, hogy hassanak oda, hogy minden egyes ekklézsiánkban, kapcsolatban az iskolával, egy oly könyvtár alapittassék, a mely iskoláink szükségeinek megfeleljen, s egyes egyházaink hiveinek lelki szükségeit és igényeit kielégitse. Mi a dolog iránti meleg érdeklődéssel, s annak valósulása iránti őszinte óhajtással vetettük fel a kérdést. Tőlük függ azt megvalósitani, a mit ha őszintén és komolyan akarnak és munkálnak, meglesz. Az igaz munkától Isten áldása soha sem fog elmaradni. Tudtunkra az árkosi ekklézsiának van is már mintegy 83 frt alapja kizárólag e czélra, a mely létét a Morison ittlétének köszöni.

Egyház-történelmünk ügyében. Rég érezzük mi egy oly történelem megirásának szükségességét, a mely a létező öszszes adatok felhasználásával egyházunk történetét alaposan, tüzetesen és kimeritően eléadja. Sokszor feljajdultunk e szükség érzetében. Fel is szólaltunk ennek érdekében e folyóirat hasábjain; de fájdalom, felszólalásunkra mély hallgatás lett a felelet. Mióta folyóiratunk fennáll, egy pár életiratnál, egy pár ekklézsiánk monographiájánál s egy nehány egyh. történelmi adatnál alig adtunk többet. S miért? azért, mert a kiket az ügy közelebbről érdekelne, nem karolják fel eléggé. Az egyházunkra vonatkozó adatok részint az egyes ekklézsiák levéltáraiban, részint az E. K. Tanács levéltárában és kolozsvári főiskolánk könyvtárában, részint az országos levéltárban vannak. Ezek közül az egyes ekklézsiáknál levő adatokat legnehezebb megszerezni. Óhajtandó lenne tehát, hogy minden egyes papunk szólittassék fel arra, hogy ekklézsiájának történetét a kezeiben levő öszszes adatok felhasználásával irja meg. S az igy elkészitett monographiákat részint e folyóirat hasábjain, részint pedig — miként a reform. atyafiak — a minden évben kiadandó vagy kiadni kellető tiszti névtárak mellett adjuk ki. Igy — ha minden évben csak 10—15 ekklézsia történetét adjuk is ki — néhány év alatt az adatokat öszszehordjuk, a miből aztán a fennebb emlitettekkel való öszszevetés

után valaki alapos történetet irhat, addig pedig soha. Az intézkedés e tekintetben első sorban az E. K. Tanács hivatása és kötelessége. Az igy sürgős és figyelmét komolyan felhivjuk reá, — annyival inkább, mert már az eddig létezett egyetlen Székely Sándor-féle unitárius vallástörténet is teljesen elfogyott, többé nem kapható és sem tanulóinknak, sem pedig azoknak, a kik egyházunk történetével megismerkedni óhajtanak, nincs mit adjunk a kezébe. Ez ügyben még a közelebbi főtanácson intézkedni kell. Hát azt mikor érjük meg, hogy kéziratilag használt kézikönyveinket nyomtatásban lássuk?

A **„Deutscher Protestantenblatt“** az ángol unitáriusok idei májusi közgyüléséről megemlékezvén, sajnálatát fejezi ki a felett, hogy ez ünnepélyen a német protestans egylet nem képviseltethette magát, s azt mondja, hogy „az unitáriusok ez idő szerint a leghatározottabb közvetitők a tudomány és a komoly vallásos szellem közt.“ Igy itélnek meg minket azok, a kik nincsenek elfogulva.

— **Derzsi József**, a kolozsvári unitárius anya-egyházközség első lelkésze, meglátogatván a budapesti unitárius fiók-egyházat, ott junius 17-én isteni tiszteletet tartott s urvacsorát osztott az ág. hitv. főgymnasium disztermében. A Derzsi által tartott megható ima és beszéd a jelen voltakra lelkesitő hatással volt. 20 férfi és 7 nő vett urvacsorát. Nem unitárius vallásuak ez alkalommal kevesen voltak, mi részben a nyári időnek s az átalánosan nyomott hangulatnak tulajdonitható. Ugyanaz nap a Hungaria kis termében tartott barátságos ebéd igen jó kedélylyel, szellemes pohár köszöntések közt folyt le. Nevezett lelkészünk igen meg volt hatva a szives fogadtatás által.

Erdélyrészi református atyánkfiai mult hó 27 s következő napjain tartották meg rendes évi egyházkerületi közgyülésüket a helybeli ref tanoda nagy termében, b. Kemény Gábor államfőgondnok elnöklete alatt. A közgyülés nevezetesebb tárgyai a Bethlen-főtanoda fekvőségeinek bérbeadása, Enyeden egy rendes tanszék betöltése, államfőgondnokok választása, S.-Szentgyörgyre egy tanár választása, a conventi tagok és uj igazgató tanácsosok megválasztása voltak. Egyik legnevezetesebb azonban a képviselői mandatum kérdése volt, de a melyet szerencsésen megoldottak ugy, hogy a jelen gyülést rendesnek nyilvánitották s jövőre az e tárgyban felmerülhető kétségek eloszlatására a képviselői mandatum tartamát határozottan körüliró végzést hoztak.

— **Érdemes püspökünk** főt. Ferencz József e hó 17—19 napjain tartá meg főpásztori látogatását tevékeny e. közjegyzőnk Kovácsi Antallal toroczkai és toroczkó-szentgyörgyi ekklézsiáinkban. Már 16-án nagy számu diszes lovas banderium fogadta a borévi hidnál, a mely ünnepélyes menetben vivé bé a szeretett főpásztort Toroczkóra a taraczkok durrogása között. Itt a papi lakba szállt, a hol buzgó, kitünő, tudós esperesünk, Koronka Antal, meleg szavakkal üdvözölte. Másnap és harmadnap egész odaadással és érdeklődéssel végezvén hivatalos teendőit, 19-én a toroczkaiak forró szerencse-kivánataitól kisérve ért haza székhelyére.

ARANY-KÖNYV.

I. A Dávid Ferencz-alapitványra tett kegyes adományok.

Tizenötödik közlemény.

Az *-gal jegyzettek másodszor, a **-gal jegyzettek harmadszor s.t.b. adakoztak.

	fr.	kr.
1719. A ny. szeredai ekkla részéről gondnok Gál Dénes ur közve títésével	5	—
2720. Boér Gergely	5	—
***Botár Ferencz, Zsibóról	10	—
**Sándor Istvánné Gyergyai Klára	10	—
*Özv. Nemegyei Jánosné	6	—
Özv. Árkosi Lajosné Gyergyai Borbára	8	—
Az alsó-járai ekkla 3 évig $^1/_2$ évenkénti igérettel	5	—
Kelemen Albert lelk. és Biás István ügyv. gyüjtőivén (harmadsz. gyüjt.) M. Vásárhely		
**Nagy Zsigmond	2	—
**Fekete Károly	1	—
**Filep Albert	5	—
**Szolga Miklós	2	—
2730. **Fekete Gábor	2	—
Jakab Laura, Álgya Dánielné	10	—
**Tibáld Mihály	2	—
*'Biás István	3	—
**Fenyő István	—	50
**L. Bodola János	1	—
**Szöllősi Sámuel	1	—
**Kelemen István	5	—
M. Vásárhelyi unitár. egyházközség 1875—6—7	15	—
**Kelemen Albert	5	—
együtt .	54	50
Bedő József lelk. ivén Tordátfalváról		
2740. Bedő József	1	18
A tordátfalvi Ekkla	6	52
Derzsi József, nyug. tanitó	—	30
DerzsiJózsefné ÜrmösiMária	—	20
Derzsi Domokos	—	20
Derzsi Mária	—	20
átvitel	103	50

	frt.	kr.
áthozatal	103	50
Derzsi Gábor	—	10
Gombos Jánosnén	—	20
N. N,	—	10
együtt . . .	9	—
Nagy Mariska Budapestről	1	—
Siménfalvi György, lelkész A. Járából 1 tallér	1	10
Siménfalvi Györgyné 1 tallér	1	10
Siménfalvi Berta, Lenka és Boldizsár 1 tallér	1	10
Meghalt kis fiok Balázs emlékére 1 ezüst huszas	—	37
együtt . . .	3	67
Csegezi ekklézsiánk részint pénztárából, részint perselypénzből	8	—
Szováti ekkla, husvéti és pünkösti perselypénz	1	60
Ugyanott Nagy Ján. legat.	1	—
Török Sámuel l. Szt. Mihályról		
**Török Sámuel	5	—
**Szentmihályi anya ekkla	3	—
**Kobátfalvi filia „	1	—
**Benczédi „ „	1	—
Deák László	—	10
**Id. Kozma Gergely	—	10
Perselypénz	1	53
együtt . .	11	73
Létai Máté, lelk. Ar. Rákosról		
Tar Balázs	1	—
Neje Biró Póli	1	—
Fiok Taar Jenő	1	—
„ „ Béla emlékére	2	—
Perselypénz husvét és pünköstben	—	64
Id. Pető Ferencz házassága alkalmával	—	49
együtt	6	13
átvitel .	145	63

	frt.	kr.
áthozatal .	145	63
2750. *Mikó Béla Nagy-Bányáról	8	—
****Ferenczi Mózes	4	—
Toroczkói ekkla, perselyp.	2	42
Tarcsafalvi Pál, lelk. Méskőről:		
Az ekkla részéről 1876-ra 2 —		
Tarcsafalvi Pál „ — 50		
Három ünnepi alamizsna 1 —		
együtt . .	3	50
Dombi János gyüjtő ivén a tordai gymn. ifjai 2-or		
Kövendi Dénes	—	40
Székely Mózes 1 frt. tallér	1	8
Gyulai Ferencz	—	40
Kis Ferencz	—	50
2780. Jakab Gábor	—	25
Marosi Mózes	—	30
Sipos József	—	25
Dobos Ábel	—	20
Ürmösi Kálmán	—	30
Rédigèr Béla	—	30
Pápai István	—	30
Gázner Árpád	—	30
Török János	—	10
László Miklós	1	—
2790 Durugy Ferencz	—	40
Csipkés Benedek	—	50
Csegezi Pál	—	25
Fodor Lőrincz	—	20
Finta Sándor	—	10
Baczoni Kálmán	—	15
Zalányi Lajos	—	10
Szép Gábor	—	10
átvitel . .	163	55

	frt.	kr.
áthozatal	163	55
Nagy Tódor	—	12
Zalányi István	—	10
2800. Finta József	—	10
Kovács Benedek	—	10
Seres Sándor	—	20
Tunyogi Károly	—	20
Pap Mihály	—	10
Székely János	—	5
Moldován István	—	10
Fodor Mózes	—	10
Székely Miklós	—	5
Borbély Máté	—	20
2810. Gálfalvi János	—	20
Szigethi Miklós	—	20
Gál Ambrus	—	20
A gyüjtő	—	58
együtt . .	10	8
A kolozsvári ekklában gyült perselypénz 1877 decz. 20-tól 1877 jun. 27-ig	14	46
Abrudbányai ekklából perselypénz	3	65
**Mózes András, lelkész 1877-re	2	—
**MózesAndr.-né1877-re	1	—
**Leányuk Ilona	1	—
*Pálfi Sámuel	5	—
***Ferencz József	10	—
A 15-ik közl. összege	210	74
Hozzáadva az előbbi 14 közleményt	4675	81
Az alapitvány tesz:	4886	55

Kolozsvárt, jun. 29-én 1877.

Ferencz József.

II.

A Jakab Elek könyvtárának a sz. kereszturi unitár. középtanoda számára leendő megvételére tett adakozások:

Daniel Gábor* 50 frt. Török Sámuel* 5 frt. Jakabházi Zsigmond* 10 frt. Br. Gamerra Gusztáv 10 frt. Kovács Mihály esperes* 5 frt. Pálffi Károly* 5 frt. Raffaj Károly* 5 frt. Sófalvi Lajos 1 frt. Míhály Dénes* 1 frt. Sebessi Albert 2 frt. Jakab Gergely 1 frt. Szabó Pál 2 frt. Máté János 1 frt. Koncsagh Elek* 5 frt. Klekes József 3 frt. Szőcs Márton 5 frt. Kálmán Elek 1 frt. Osváth Márton 1 frt. Németh Mihály 1 frt. Pap János* 10 frt. Egy névtelen a Gagy vize mellől 1 frt. Gombos Sámuel* 5 frt. Pálffi Ferencz 10 frt. Egy zeneestély jövedelme 193 frt 50 kr. Két darab naptár árából 50 kr. Kövendi Károly 2 frt. Árkosi Dénes* 10 frt. Bedő Sándor* 10 frt. Demeter Lőrincz gyüjtése a gymnasiumi ifjuságtól 10 frt 46 kr. Péter János 4 frt. Mihály Domokos 1 frt. Türkösi Sámuel és neje Hajós Rebeka 5 ft. Gothárd Pál 1 frt Gothárd Dániel 1 frt. Toroczkai unitar. ekkla 10 frt. Toroczkó-szentgyörgyi ekkla 5 frt. Id. Zsakó Istv 1 frt 50 kr. Pálfi János 1 frt. Létai Domokos 1 fr. Koronka Antal 2 frt. Kelemen Benő 50 frt. Sándor Mózes* 15 frt. Koncz György és neje Ambaris Róza* 20 frt. Bedő Albert* 10 frt. Br. Orbán Balázs 50 frt. Herczeg Odeschalchy Arthur 20 frt. Kozma Ferencz* 10 frt. Sándor Domokos 3 frt. Veres Sándor 50 kr. Karácsony István 2 frt. Bedő Dénes 10 frt. Gálfi Sándor 6 frt. Borosnyai Lila 3 frt. Borosnyai Póli 1 frt. Gyöngyösi István 2 frt. Sándor Ferencz 2 frt. Varga Zsigmond 1 frt. Barabás Sándor 5 frt. Dr. Binder Vilmos 1 frt Bölöni unitár. ekkla 10 frt. Ravai unitár. ekkla 6 frt. Jakab Gyula 5 frt. Lengyel József 5 frt. Mózes András 2 frt 20 kr. Ürmösi Károly 40 kr. Szabó György 1 frt. Ürmösi Lajos 50 kr. Dombi József 40 kr. Tarpai József 50 kr. Pálffy Sámuel 5 frt. Rákosi József 3 frt. Székely János 1 frt. Mikó Dezső 2 frt. Kisgyörgy Sándor 1 frt. Ferencz József 3 frt. Pap Mózes 2 frt. Derzsi József 1 frt. Kovács János 2 frt. Simén Domokos 1 frt. Benczédi Gergely 1 frt. Mikó Imre 1 frt. Sándor János* 5 frt. Péter János* 50 kr. Benczédi Zsigmond 50 kr. Pap Sámuel 1 frt. Bartalics Péter 1 frt. Pap Sándor 1 frt. Benczédi Ferencz 30 kr. Id. Pap Zsigmond 10 kr. Nagy Dénes 2 frt. Kelemen István 2 frt. Fekete Gábor 1 frt. Farkas György* 5 frt. Kelemen Albert 1 frt. Rediger Géza 1 frt. Gál Elek 1 frt. Györfi Sándor 1 frt. Szentmártoni Kálmán 1 frt. Pap Mózes 10 kr. Inczefi Dénes 5 frt. László József* 5 frt. Kozma Ferencz által a Deák Ferencz emlékére mondott beszédek árából 2 frt. A sz.-kereszturi paedagogai kör egy estélye jövedelméből 28 frt. A háromszéki unitárius egyházkör a zsinati költségekre öszszetett pénzmaradékból 42 frt 74 kr. Mai napon a készpénzben való öszszeg 767 frt. 70 kr.

Egyszermindenkorra igértek fizetni: Filep Albert 25 frt. Péterfi Sámuel 4 frt. Raffaj Domokos 5 frt. Telmán Miklós 2 frt. Sándor Lajos 5 frt. Péterfi Áron 1 frt. Darkó Domokos 1 frt. Darkó Sándor 1 frt. Jakabházi Zsigmond gyüjtőivén 13 frt. 21 kr. Rédiger Árpád gyüjtőivén 4 frt. Dr. Uzoni Sándor 5 frt. Borbély Sámuel 5 frt. Tarcsafalvi Pálffy Károly gyüjtőivén 20 frt.

A *-gal jegyzettek nevei után álló öszszeg csak felét teszi igéreteiknek; a másik felét 1877. apr. 24-ig igérték befizetni.

Székely-keresztur, 1876. deczember 20.

Kozma Ferencz,
vásár-bizottsági alelnök.

Gombos Sámuel,
pénztárnok.